Journal of Iranian Cultural Research, 20(1), 5-34, Spring 2027

Alikhani, A., & Pourjafar, A. (2027). Peace orientation in Iranian political culture in relations with the great powers: From the constitutional revolution to the early Pahlavi era. *Journal of Iranian Cultural Research*, 20(1), 5-34. doi: 10.22035/jicr.2026.3464.3704

https://doi.org/10.22035/jicr.2026.3464.3704 URL: https://www.jicr.ir/article_611.html

2008-1847 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Research Paper

Peace orientation in Iranian political culture in relations with the great powers: From the constitutional revolution to the early Pahlavi era

Ali Akbar Alikhani [1]*, **Arash Pourjafar** [2]

Received: Jun. 4, 2025; Accepted: Mar. 19, 2026

ABSTRACT

All human actions are shaped by the culture in which individuals are raised and socialized. One of the defining characteristics of Iran's political culture is its orientation toward peace and peaceful coexistence. This characteristic was particularly evident in Iran's relations with the great powers from the Constitutional Revolution to the rise of Reza Shah Pahlavi (1906–1925), a period during which the country faced critical circumstances. In response to the military presence and political influence of colonial powers pursuing imperialist objectives, Iranians sought to achieve their national and political goals through peaceful approaches. This study examines how peace-oriented tendencies were manifested in Iran's political culture, both in thought and practice, in its relations with the great powers during the period under investigation. It seeks to answer the central question of how peace-oriented approaches within Iran's political culture shaped the country's relations with the great powers from the Constitutional Revolution to the establishment of the first Pahlavi regime, and how Iranians put these approaches into practice. Drawing on the concepts of "communicative action" and "communicative rationality," the study argues that Iranians succeeded in preserving their independence, territorial integrity, and political stability by adopting a straightforward and transparent political approach based on peaceful and conciliatory engagement. This approach was pursued through various means, including negotiation and compromise; participation in international forums to defend Iran's rights; the use of the press and international public opinion; the establishment of a balance among colonial powers; the granting of concessions that did not compromise national independence; the conclusion of international treaties and agreements; and, most importantly, the adoption of a policy of neutrality in international conflicts. Through these measures, the country was able to overcome major crises. The study employs the methods of thick description and historical research.

***Keywords*:** Iran, Peace Orientation, Political Culture, Great Powers, Britain, Russia

---

1. Professor of Peace and Conflict Resolution Studies, University of Tehran, Iran
✉ a.alikhani@ut.ac.ir
* Corresponding Author

2. PhD Stdudent in Iranian Studies, University of Tehran, Iran
✉ arash.porjafar@ut.ac.ir

Iranian Cultural Research

Vol. 20
Issue 1
Spring 2027

INTRODUCTION

Culture can be understood as the underlying foundation of individual and collective identities and behaviours, shaping human conduct across various domains, including diplomacy. A peace-oriented disposition, tolerance, and flexibility in the face of adversity are among the defining characteristics of Iranian culture and constitute essential foundations for the pursuit of peace. The central question addressed in this article is how the peace-oriented elements of Iranian political culture shaped the country's relations with the great powers from the Constitutional Revolution to the establishment of the Pahlavi dynasty, and how these orientations were translated into actual foreign policy practices. By pursuing friendly and peaceful relations with Western colonial powers, particularly Russia and Britain, Iranian political actors sought to safeguard the country's national interests through strategies such as maintaining a balance between these powers, declaring neutrality, pursuing compromise, and prioritising negotiation over confrontation and coercive measures. This article aims to demonstrate the presence of a peace-oriented disposition, flexibility, and a willingness to coexist and engage constructively with other countries in Iranian political culture. During the period under investigation, extending from the Constitutional Revolution of 1906 (1285 SH) to the early consolidation of Pahlavi rule in 1925 (1304 SH), Iran found itself caught between competing colonial ambitions. Owing to its geographical proximity to two expansionist imperial powers—Russia to the north and Britain, with its extensive presence in southern Iran—the country faced exceptionally difficult political and geopolitical circumstances.

Against this backdrop, the article examines how Iranian intellectuals and political leaders sought to preserve the country's independence and protect its national interests through peaceful and conciliatory means.

METHODOLOGY

This study employs two complementary methodological approaches.

The first is *thick description*, a method widely used in the interpretation and analysis of cultural phenomena and grounded in the principles of interpretive-constructivist and critical-analytical paradigms. Going beyond surface-level observation, thick description involves in-depth examination and critical reflection aimed at uncovering the multiple, complex, interconnected, and often concealed layers of a phenomenon. It is characterised by its deep roots in the past, its considerable relevance to the present, and its capacity to illuminate possible trajectories for the future.

The second approach is the historical method, which involves a systematic examination and critical investigation of historical documents, archival records, and

other relevant sources. This method focuses on ideas and events that occurred in the past, prior to the researcher's undertaking to investigate and understand them. In this study, the historical research process was conducted in five stages.

THEORETICAL FRAMEWORK

This study draws primarily on Jürgen Habermas's theories of *communicative rationality* and *communicative action* to analyse the peaceful orientation of Iranian intellectuals and political officials in their relations with the great powers during the period under investigation.

Communicative rationality refers to the capacity of individuals to achieve meaningful mutual understanding and agreement through dialogue and reasoned argumentation, without recourse to force, coercion, or the pursuit of narrowly defined self-interest. According to the theory of communicative action, mutual understanding among actors is achieved through rational dialogue, whereby individuals seek to arrive at truth or consensus rather than establish dominance over one another.

Within this theoretical perspective, language is not conceived as an instrument of domination but rather as a medium for achieving mutual understanding. This process rests on respect for reciprocal rationality, sincerity of intention, and transparency in communication. It also entails the assessment of validity claims according to three criteria: truth, normative rightness, and sincerity.

A second theoretical perspective employed in this study is Joseph Nye's concept of *soft balancing*, which provides an analytical framework for examining the peaceful conduct of Iranian intellectuals and political officials in their political relations with the great powers. According to this approach, rather than relying on military instruments and war-oriented alliances to constrain a dominant power, states employ non-military, diplomatic, economic, and institutional mechanisms to limit another state's power or influence. Such strategies enable states to resist the expansion of dominant powers without resorting to direct confrontation or overt warfare.

FINDINGS

The findings indicate that, during a particularly critical period in Iran's history—from the Constitutional Revolution to the emergence of the Pahlavi dynasty—Iranian foreign policy actors demonstrated the peace-oriented elements of Iranian political culture in their relations with the major Western powers, particularly Russia and Britain. Through these approaches, they succeeded in steering the country away from a severe crisis that threatened its territorial integrity.

Their approach to political relations with Western colonial powers, especially Russia

and Britain, was fundamentally characterised by a commitment to friendly and peaceful engagement. This orientation was pursued and translated into practice through maintaining a balance between the competing powers, declaring neutrality, seeking compromise, and prioritising negotiation over confrontation and coercive policies.

The colonial powers of the period, namely Russia and Britain, had become Iran's neighbours as a consequence of their expansionist imperial policies and territorial ambitions in the north and south of the country. Iran was thus caught between their competing colonial pressures and demands, while their interference in its domestic affairs increasingly threatened its independence and sovereignty.

Iranian approaches to political relations with the West manifested themselves in two distinct but interconnected domains: the cultural orientation towards peace and the practice of peaceful political engagement. The first was the *realm of political thought*, represented primarily by intellectuals and writers; the second was the *realm of political practice*, in which statesmen and political decision-makers were the principal actors.

Iranian Cultural Research

Vol. 20
Issue 1
Spring 2027

Through both theoretical reflection and practical engagement, intellectuals and statesmen of this period developed a peace-oriented framework for managing political relations with the great powers. This approach enabled them to preserve Iran's independence and political stability. It was operationalised through maintaining a balance among Western powers, adopting friendly diplomatic policies, and observing the principles of good neighbourliness in relations with them.

By drawing on their diplomatic skills and negotiating expertise, political leaders and statesmen of this period employed a range of strategies to protect Iran's national interests and navigate international crises. These included compromise and diplomatic bargaining; timely participation in international forums to defend Iran's rights; the effective use of the press and international public opinion; the establishment of a balance among the major colonial powers; the granting of concessions that did not undermine national independence; the conclusion of international treaties and agreements; and, most importantly, the adoption of a peaceful policy of neutrality during the First World War.

Taken together, these measures helped steer the country through major international crises and avert threats to its sovereignty and territorial integrity.

It is important to note that if the ideas of intellectuals and the conduct of statesmen during this period are examined through an idealistic, slogan-driven, emotional, absolutist, and confrontational lens—a tendency that represents another strand of contemporary Iranian political culture—they may invite considerable criticism. However, the harsh realities of practical politics cannot be effectively managed through such idealistic and emotionally driven approaches.

CONCLUSION

An important question arising from the findings of this study is why contemporary Iran appears unable to draw upon its historical tradition of a peace-oriented political culture in managing its relations with the great powers.

For more than four decades, Iran has remained embroiled in sustained tensions with global powers, incurring substantial costs as a consequence of its foreign policy decisions and actions. Among the most tangible consequences have been developmental stagnation, a severely weakened economy characterised by persistently low—and at times zero or negative—economic growth, an average annual inflation rate exceeding 30 per cent over four decades, the emigration of highly skilled professionals and intellectuals, and widespread socioeconomic hardship, with many people struggling from morning until night to secure even the most basic necessities of life, including food and shelter.

When intangible costs are also taken into account—including the erosion of religious and ethical values, the depletion of social capital, growing hopelessness, and widespread depression—the cumulative costs of tensions and confrontations in foreign policy become even more substantial.

In the author's view, there are two principal reasons why contemporary Iran is unable to draw effectively upon its deeply rooted peace-oriented political tradition in its current relations with the great powers.

The first is the transformation of Iranian political culture, a process whose initial manifestations emerged towards the end of the Qajar period, continued throughout the Pahlavi era, and reached its culmination with the 1979 Islamic Revolution. Since the Revolution, this transformation has been reproduced and reinforced under Islamic terminology and in the name of Islam.

This political culture has been profoundly influenced by Marxist leftist thought and has acquired a distinctly ideological character. For instance, within this cultural framework, one of the central political ideals of the Marxist left—namely, the struggle against global imperialism led by the United States—was reformulated as the struggle against *global arrogance* (*estekbār*), likewise under the leadership of the United States. The adoption of the term *estekbār*, a concept with Qur'anic origins, effectively gave this political discourse an Islamic veneer.

Furthermore, many other beliefs and behavioural patterns characteristic of contemporary Iranian political culture exhibit considerable affinity with Marxist leftist traditions, while diverging from the fundamental principles and underlying ethos of Qur'anic, Prophetic, and Alid political thought.

The second reason is the declining professionalisation of Iranian foreign policy

or, more precisely, its increasing susceptibility to populist pressures and non-specialist intervention.

During the historical period examined in this article, the overwhelming majority of Iranian society was illiterate or had limited literacy, and many government officials lacked specialised expertise in foreign policy. Nevertheless, a relatively small number of statesmen possessed a sound understanding of the international system and foreign affairs, and it was primarily these individuals who were responsible for decision-making and policy implementation in this domain.

Contemporary Iranian society, by contrast, is home to hundreds of specialists in political science, international relations, and various areas of foreign policy. Yet, remarkably, these experts have little to no influence over foreign policy decision-making. Today, decisions in this field are frequently made by individuals without specialised knowledge or professional expertise in international relations. At the same time, a vast network of politically active online accounts and other non-specialist actors in social media, the mainstream media, and parliament generates considerable controversy and public agitation over foreign relations, despite lacking the requisite professional expertise. Although some may hold academic qualifications, possessing a degree is not equivalent to having specialised knowledge and expertise.

Iranian Cultural Research

Vol. 20
Issue 1
Spring 2027

NOVELTY

The originality of this article lies in its demonstration of the rational, flexible, and peace-oriented character of Iranian political culture in its relations with the great powers during a particularly critical period in the country's history. It offers a differentiated analysis of this orientation across two distinct yet interconnected domains: political thought and practical policymaking.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest.

Funding

This research received no external funding.

Decleration of AI Use

ChatGPT were used solely for language editing and translation purposes. The authors take full responsibility for the content, accuracy, and integrity of the manuscript.

REFRENCES

Abrahamian, E. (2009). *A history of modern Iran* (M. E. Fattahi, Trans.). Tehran, Iran: Ney Publications.

Adamiyat, F. (1961). *The idea of freedom and the prelude to the Constitutional Revolution*. Tehran, Iran: Sokhan Publications.

Adamiyat, F. (1978). *The ideas of Mirza Aqa Khan Kermani*. Tehran, Iran: Payam Publications.

Adamiyat, F. (1990). *The ideas of Mirza Aqa Khan Kermani*. Tehran, Iran: Toos Publications.

Adamiyat, F. (n.d.). *The ideology of the Constitutional movement* (2 vols.). Tehran, Iran: Roshanegaran Publications.

Afary, J. (2006). *The Iranian Constitutional Revolution* (R. Rezaei, Trans.). Tehran, Iran: Bistoon Publications.

Afshar, M. (1979). *European policy in Iran* (S. Z. Dehshiri, Trans.). Tehran, Iran: Literary and Historical Publications Collection of Dr. Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation.

Aivazi, M. R. (1998). *The evolution of the intellectual movement in Iran and its performance in confronting the West*. Tehran, Iran: Publications Center of the Islamic Propagation Organization.

Ajodani, L. (2006). *Iranian intellectuals during the Constitutional era*. Tehran, Iran: Akhtaran Publications.

Algar, H. (1990). *Religion and state in Iran* (A. Serri, Trans.). Tehran, Iran: Toos Publications.

Ali Soofi, A. (2010). *The policy of balance and the third force in Iranian history*. Tehran, Iran: Payame Noor University Publications.

Alikhani, A. A. (2022). *The layered method in the study of thought*. Tehran, Iran: Negah-e Moaser Publishing.

Alikhani, A. A. (2026). Commosocialism and the culture of peace-hostility in contemporary Iran. *Iranian Journal of Cultural Research*, *19*(1), 5–46. https://doi.org/10.22035/jicr.2026.3525.3750

Alikhani, A., & Pourjafar, A. (2024). Pacifism of Iranians in political relations with the West. *Spektrum Iran, (2),* 125–152.

Amanat, A. (2021). *A history of modern Iran* (M. Hafez, Trans.). N.p.: Faragard Publishing.

Aqa Khan Kermani, M. (1945). *Ayeneh-ye Sekandari (The history of Iran)* (Vol. 1). N.p.: N.p.

Aqa Khan Kermani, M. (n.d.). *One hundred speeches* (M. J. Mahjoub, Ed.). Tehran, Iran: Sherkat-e Ketab Publications.

Avery, P., Hambly, G., & Melville, C. (Eds.). (1992). *The Pahlavi dynasty and religious forces* (A. Mokhber, Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e No Publications.

Azari, S. A. (1969). *The uprising of Sheikh Mohammad Khiabani in Tabriz*. Tehran, Iran: Safi Alishah Press Publications.

Behnam, J. (1996). *Iranians and the idea of modernity*. Tehran, Iran: Farzan Publications.

Behnoud, M. (1998). *From Seyyed Zia to Bakhtiar*. Tehran, Iran: Badragheh Javidan Publications.

Cronin, S. (2004). *Reza Shah and the formation of modern Iran* (M. Saghafi Far, Trans.). Tehran, Iran: Jami Publications.

Dehkhoda, A. A. (1979). *Political letters* (I. Afshar, Comp.). Tehran, Iran: Roozbehan Publications.

Ettehadieh, M. (1982). *The emergence and development of political parties during the Constitutional period*. Tehran, Iran: Gostareh Publications.

Ettehadieh, M. (1996). *Parliament and elections from the Constitutional Revolution to the end of the Qajar dynasty*. Tehran, Iran: History of Iran Publications.

Fateh, M. (1956). *Fifty years of oil in Iran*. Tehran, Iran: Chehr Joint Stock Company Publications.

Gerke, U. (1998). *Eastward bound* (P. Sadri, Trans.). Tehran, Iran: Siamak Publications.

Gheissari, A. (2004). *Iranian intellectuals in the twentieth century* (M. Dehghani, Trans.). Tehran, Iran: Hermes Publishing.

Goudarzi, G. (2007). *The unfinished modernity of Iranian intellectuals*. Tehran, Iran: Akhtaran Publications.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Volume one, reason and the rationalization of society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.

Hatami, M., & Shahabi Ameri, M. (2022). An exploration of the concepts of peace culture and the design of a conceptual model. *Journal of Society, Culture and Media, 45*, 239–255.

Ivanov, M. S. (1977). *Modern history of Iran* (H. Tizabi & H. Ghaempanah, Trans.). Tehran, Iran: N.p.

Khajeh Nouri, E. (n.d.). *The actors of the Golden Age: Seyyed Hassan Modarres*. Tehran, Iran: Javidan Publishing Organization.

Iranian Cultural Research

Vol. 20
Issue 1
Spring 2027

Kianfar, M. (1949). *American policy in Iran*. Tehran, Iran: Khayyam Library Publications.

Mahdavi, A. H. (2001). *Iran's foreign policy during the Pahlavi era*. Tehran, Iran: Peykan Publications.

Makki, H. (1980). *The twenty-year history of Iran* (Vol. 2). Tehran, Iran: Translation and Publishing Company Publications.

Makki, H. (1982). *The twenty-year history of Iran* (Vol. 1). Tehran, Iran: Nasher Publishing.

Malkom Khan, M. (2002). *The political treatises of Mirza Malkom Khan* (H. Asili, Comp.). Tehran, Iran: Ney Publications.

Mirsapassi, A. (2005). *Reflections on Iranian modernity* (J. Tavakolian, Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e No Publications.

Modarres, A. (1979). *Modarres: The martyred genius of the Iranian nation*. Isfahan, Iran: Badr Cultural and Publishing Foundation.

Mohebi, S., Hatami, M., & Shahabi Ameri, M. (2024). Presenting a framework for the development and application of peace culture among Iranian citizens (A case study of citizens in Alborz Province). *Journal of Cultural Management, 63*, 1–19.

Mokhtari, H. (1947). *The history of Iran's awakening*. Tehran, Iran: N.p.

Naghibzadeh, A. (2004). *The sociology of neutrality and the psychology of isolationism in the history of Iranian diplomacy*. Tehran, Iran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Navai, A. (1976). *The governments of Iran from the beginning of the Constitutional period to the ultimatum*. Tehran, Iran: Babak Publications.

Nye, J. S. (2005). Soft balancing and American power. *International Security, 30*(1), 123–130.

Pira, F. (2000). *Iran's relations with Germany*. Tehran, Iran: Center for Documents of the Islamic Revolution Publications.

Raein, E. (1978). *The secret society and Freemasonry in Iran* (2 vols.). Tehran, Iran: Amirkabir Publications.

Safaei, E. (n.d.). *The social background of the 1921 coup*. N.p.: N.p.

Safavi, R. (1983). *The secrets behind Ahmad Shah's fall* (B. Dehghan, Comp.). Tehran, Iran: Ferdowsi Publications.

Salami, R. (2013). Iran's foreign policy model from the Constitutional Revolution to the rise of Reza Shah. *Quarterly Journal of Foreign Relations History, 55*, 23–71.

Sykes, S. C. (1971). *The World War in Iran* (G. Salehyar, Trans.). Tehran, Iran: Ettela'at Publications.

Talebof Tabrizi, A. (1944). *Masalek al-Mohsenin*. Cairo, Egypt: N.p.

Talebof Tabrizi, A. (1977). *The book of Ahmad* (Vol. 1). Tehran, Iran: Shabgir Publications.

Talebof Tabrizi, A. (1977). *The book of Ahmad* (Vol. 3: Masa'el al-Hayat). Tehran, Iran: Shabgir Publications.

Talebof Tabrizi, A. (1978). *Freedom and politics* (I. Afshar, Comp.). Tehran, Iran: Sahar Publications.

Talebof Tabrizi, A. (1978). *Talebi politics* (R. Raisnia, M. A. Nia, et al., Comps.). Tehran, Iran: Elm Publications.

Tolouei, M. (2005). *The tale of good and evil*. Tehran, Iran: Elm Publications.

Yesselson, A. (1989). *The political relations between Iran and the United States* (M. B. Aram, Trans.). Tehran, Iran: Amirkabir Publications.

Zargarinejad, G. (2008). *Constitutional treatises*. Tehran, Iran: Institute for Research and Development of Humanities.

Zarif, M. J., & Mohammadzade, R. (2024). Religious peace-oriented thoughts in today's Iran. *Spektrum Iran, (2)*, 83–104.

Zoughi, I. (1989). *The history of Iran's political relations with the great powers (190–1925)*. Tehran, Iran: Pazhang Publications.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۲۰(۱)، ۳۴-۵، پیاپی ۷۷، بهار ۱۴۰۶

علیخانی، علی‌اکبر؛ پورجعفر، آرش (۱۴۰۷). صلح‌گرایی در فرهنگ سیاسیِ ایران در روابط با قدرت‌های بزرگ؛ از انقلاب مشروطه تا پهلوی اول. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۲۰(۱)، ۳۴-۵. doi: 10.22035/jicr.2026.3464.3704

شاپا: ۱۸۴۷-۲۰۰۸ URL: https://www.jicr.ir/article_611.html https://doi.org/10.22035/jicr.2026.3464.3704

© نویسندگان / دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کریتیو کامانز CC BY 4.0 آزاد است. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0)

مقاله پژوهشی

صلح‌گرایی در فرهنگ سیاسی ایران در روابط با قدرت‌های بزرگ؛ از انقلاب مشروطه تا پهلوی اول

علی‌اکبر علیخانی[۱*]، آرش پورجعفر[۲]

دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۴؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۸

چکیده

تمامی کنش‌های انسان را فرهنگی که در آن بالیده شکل می‌دهد. یکی از وجوه بارز فرهنگ سیاسی ایران صلح‌گرایی و صلح جویی است. از جمله عرصه‌هایی که این فرهنگ خود را نشان داده در روابط با قدرت‌های بزرگ از انقلاب مشروطه تا برآمدن پهلوی اول یعنی از سال ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۴ خورشیدی است که کشور در شرایط حساسی به سر می‌بُرد. در این دوره به خاطر حضور نظامی و نفوذ سیاسی استعمارگران که اهداف استعماری داشتند، ایرانیان تلاش کردند با اتخاذ رویکردهای صلح طلبانه به اهداف ملی و سیاسی خود برسند. مسئلهٔ این تحقیق شناخت چگونگی صلح‌گرایی در فرهنگ سیاسی ایران در روابط با قدرت‌های بزرگ در بازه زمانی مورد مطالعه تحقیق در دو حوزهٔ اندیشه و عمل است و به این پرسش اصلی پاسخ خواهد داد که صلح‌گرایی در فرهنگ سیاسی ایران، چگونه روابط این کشور را با قدرت‌های بزرگ از انقلاب مشروطه تا روی کار آمدن پهلوی اول شکل داد و ایرانیان چگونه این سیاست‌ها را عملی کردند؟ ایرانیان بر مبنای «کنش ارتباطی» و «عقلانیت ارتباطی» با ارائه یک الگوی ساده و شفاف موفق به حفظ استقلال و ثبات سیاسی سرزمینی خود شدند و آن اتخاذ رویکرد سیاسی صلح‌جویانه و مسالمت‌آمیز بود که با شیوه‌هایی چون مذاکره و مصالحه، حضور در مجامع بین‌المللی برای دفاع از حقوق ایران، استفاده از مطبوعات و افکار عمومی دنیا و ایجاد موازنه میان قدرت‌های استعماری، دادن امتیازات غیر ناقض استقلال، بستن معاهده‌ها و توافقات بین‌المللی و از همه مهم‌تر با اتخاذ سیاست بی‌طرفی در منازعات جهانی، توانستند کشور را از بحران‌های بزرگ نجات دهند. روش‌های استفاده شده در این تحقیق «روش توصیف پرمایه» و «روش پژوهش تاریخی» است.

کلیدواژه‌ها: ایران، صلح‌گرایی، فرهنگ، قدرت های بزرگ، انگلیس، روسیه

---

۱. استاد مطالعات صلح و حل منازعه، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، ایران
a.alikhani@ut.ac.ir ✉
* نویسنده مسئول
۲. دانشجوی دکتری مطالعات ایران، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، ایران
arash.porjafar@ut.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ را می‌توان زیربنای شخصیت و رفتارهای افراد و جوامع دانست که در همه عرصه‌ها از جمله فرهنگ سیاسی و دیپلماسی خود را نشان می‌دهد. علاوه بر صلح‌گرایی، مدارا و انعطاف پذیری در شرایط سخت از جمله ویژگی‌های فرهنگ سیاسی ایران است و این دو از مقوّمات صلح به شمار می‌روند. ایرانیان در دوره مطالعه این تحقیق از سال ۱۲۸۵ که انقلاب مشروطه رخ داد تا اوایل استقرار حکومت پهلوی اول یعنی سال ۱۳۰۴، به خاطر همسایگیِ قهری با استعمارگران (روسیه در شمال و انگلیس در جنوب)، در میان مطامع استعماری آن‌ها قرار گرفته بودند که رویکردهای استقلال شکنانه داشتند. متفکران و سیاستمداران ایرانی برای حفظ استقلال ایران باید رویکردهایی اتخاذ می‌کردند که از نقض استقلال ایران توسط قدرت‌های استعماری جلوگیری و منافع آن را تأمین می‌کرد. این مهم یعنی حفظ استقلال و ثبات سیاسی ایران می‌توانست از راه‌های مختلف با هزینه‌های خاص خود پیگیری شود ولی دولتمردانِ این دوره به اقتضای عقلانیت و فرهنگ کهن خود، راه‌های مبتنی بر صلح و مسالمت را برگزیدند. مسئلهٔ این تحقیق شناخت کمّ و کیف و ابعاد مختلف صلح‌گرایی فرهنگ سیاسی دولتمردانِ ایرانی در روابط با قدرت‌های بزرگ در سال‌های مورد مطالعه است. پرسش اصلی این است که صلح‌گرایی در فرهنگ سیاسی ایران چگونه روابط این کشور را با قدرت‌های بزرگ از انقلاب مشروطه تا روی کار آمدن پهلوی اول شکل داد و چگونه این سیاست‌ها را عملیاتی کردند؟ مفروض پژوهش این است که رویکردهای صلح‌جویانهٔ فرهنگ سیاسی ایران و اتخاذ راه‌های مسالمت‌آمیز توسط ایرانیان در این دوره در جهت حفظ منافع ملی و رسیدن به اهدافشان در روابط با قدرت‌های بزرگ موفق بوده است. آن‌ها یک رویکرد اصلی در روابط سیاسی با قدرت‌های استعمارگر غربی (روسیه و انگلیس)، داشتند و آن سیاستی دوستانه و صلح‌جویانه بود که از طریق حفظ موازنه میان این قدرت‌ها، اعلام بی‌طرفی، مصالحه و مذاکره به جای مناقشه و رویکردهای قهری پیگیری و عملی شد. در پژوهش پیش‌رو در دو بخش اصلی به مسئله و سؤال اصلی این مقاله پرداخته خواهد شد. بخش اول به اندیشه‌های صلح‌گرایانه در موضوع مورد بحث

اشاره می‌شود و در بخش دوم اقدامات صلح‌جویانهٔ دولتمردان و سیاستمداران در روابط دوستانه با دولت‌های استعماری غرب بحث می‌شود. هر دو عرصهٔ اندیشه و عمل، برآمده از فرهنگ صلح‌گرای ایرانی است.

نکته مهم اینکه کنش‌های راهبردی و ایده‌های مبتنی بر تعامل در سیاست خارجی ایران را نمی‌شود صرفاً به علل و عوامل فرهنگی تقلیل داد. راهبرد صلح‌گرایی در رفتار دولتمردان ایرانی در نسبت با قدرت‌های بین‌المللی بخشی از عقلانیت به کار گرفته شده بوده و در مقاطع تاریخی مختلف کارکردهایی داشته است. با این‌حال این مقاله در صدد بوده این صلح‌گرایی را صرفاً از منظر فرهنگی بررسی کند.

۲. روش تحقیق

در این تحقیق از دو روش استفاده شده است. نخست روش «توصیف پرمایه»[1] که برای توصیف و تحلیل پدیده‌های فرهنگی کاربرد دارد و از اصول پارادایم «تفسیری - برساختی» و «انتقادی - تحلیلی» پیروی می‌کند. این روش فراتر از ظاهرکاوی است و نوعی تعمّق، تأمل و تدبّر برای شناخت لایه‌های متواتر، متعدد، پیچیده و پنهان در پدیده است. توصیف پرمایه به معنی گذار از سطح ظاهریِ رفتارها، رویدادها و مستندات است تا به توصیف دقیقِ زمینه‌ها، جزئیات، احساسات، فضاها، روابط اجتماعی، اتفاقات پیرامون، و مهم‌تر از همه به امور پنهان در لایه‌های مختلف پدیده دست یابد. طبقه‌بندی انجام شده در «حیطهٔ شناختی» در این روش نیز کاربرد دارد و دارای شش سطح به شرح زیر است: سطح اول دانش؛ سطح دوم درک مطلب و فهمیدن؛ سطح سوم کاربرد یا به کار بستن؛ سطح چهارم تجزیه‌وتحلیل؛ سطح پنجم ترکیب؛ و سطح ششم ارزشیابی (خنیفر و مسلمی، ۱۴۰۲، ج ۱، ۳۵۷-۳۴۸). در این مقاله هر شش سطح به صورت در هم تنیده به پیش رفته است.

روش دوم استفاده شده در این مقاله روش تاریخی است. «پژوهش تاریخی» با «تاریخ‌نگاری»، «تاریخ‌دانی»، «تاریخ‌نگری»، «روایت‌گریِ تاریخی» و «فلسفه تاریخ»

1. Thick Description Method

تفاوت دارد و از جمله پژوهش‌های کیفی به شمار می‌رود. روش پژوهش تاریخی یک بررسی و کنکاش سازمان‌یافته در اسناد، مدارک و منابعی است که در جهت پاسخ به پرسش تحقیق به کار بسته می‌شود و با اندیشه‌ها یا وقایعی سرکار دارد که در گذشته و قبل از تصمیم پژوهشگر به شناخت آن‌ها اتفاق افتاده‌اند. روش پژوهش تاریخی پنج مرحله دارد که عبارت‌اند از: نخست، طراحی پژوهش تاریخی شامل روشن‌کردن مسئله، هدف، پرسش‌های پژوهش، انتخاب قلمروی موضوعی و جامعهٔ مورد مطالعه؛ دوم، گردآوری منابع و داده‌ها؛ سوم، تجزیه‌وتحلیل داده‌ها به دو صورت توصیف و تبیین در حرکت‌های رفت و برگشتی؛ چهارم، نگارش، تحلیل و بیان نتایج تحقیق؛ و پنجم، بیان یافته‌های نهایی و مدل‌ها و نظریه‌های احتمالی (خنیفر و مسلمی، ۱۴۰۲، ج ۱، ۲۳۶-۲۴۵). مرحله اول روش عمدتاً در مقدمه روشن شده است. در مرحلهٔ دوم سعی شد ضمن اینکه از منابع معتبر تاریخی استفاده شود، منابع از تنوع و تکثر برخودار باشد تا اتقان علمی کار افزایش یابد. مرحله سوم روش تاریخی در تمامی مباحث مقاله به کاربسته شد. مرحله چهارم روش نیز در حد مقدور مقاله در نتیجه‌گیری استفاده شد، البته طراحی الگو و ارائه نظریه جزو اهداف مقاله نبود.

۳. پیشینه تحقیق

این تحقیق در صدد واکاوی فرهنگ صلح‌گرایی در سیاست خارجی ایران در یک دوره کوتاه بوده است. دربارهٔ سیاست خارجی ایران و نسبتش با قدرتهای جهانی پژوهش‌های بسیاری منتشر شده است که ارتباط چندانی با موضوع این تحقیق یعنی فرهنگ صلح در سیاست خارجی ندارند بنابراین به طور مستقیم جزو پیشینه تحقیق محسوب نمی‌شوند. در خصوص پیشینه خاص این موضوع که بر فرهنگ صلح‌گرایی ایرانی در سیاست خارجی متمرکز است، باید گفت که آثاری در باب فرهنگ صلح منتشر شده که یا به حوزه سیاست در ایران ارتباطی ندارد یا بحث آن‌ها تاریخی نیست، یا به مباحث فکری یا اسلامیِ صلح اختصاص دارد. از جمله این‌ها می‌توان به مقاله «ارائه چارچوب ساخت و کاربست فرهنگ صلح در بین شهروندان جامعه ایران؛ نمونه موردی

شهروندان استان البرز» اشاره کرد که توسط سراج‌الدین محبی و همکارانش نوشته شـده و در بهـار ۱۴۰۳ منتشـر شـده اسـت (محبـی، ۱۴۰۳، ۱۹-۱). مقالـه دیگـر بـا عنـوان «کاوشی در مفاهیم فرهنگ صلح و طراحی الگوی مفهومی» یک بحث کلیِ مفهومی را با رویکرد روابط بین‌الملل مطرح کرده است. (حاتمی و دیگـران، ۱۴۰۱، ۲۵۵-۲۳۹). منبع دیگری در این زمینه روابط سیاسی ایران با غرب را بین سـال‌های ۱۳۸۵ تـا ۱۳۳۰ خورشیدی بررسی می‌کنـد ولـی ربطـی بـه مباحـث فرهنگـی و مباحـث صـلح نـدارد (علیخانی و پورجعفر، ۲۰۲۴، ۱۵۲-۱۲۵). درخصوص منابع تاریخی، برخی کتـب و مقالات وجود دارد که محتوای آن‌ها به بررسی برخی سیاست خارجی ایرانیـان ازجملـه نیروی سوم، سیاست بی‌طرفی و موازنه پرداخته‌اند. مثل کتاب «جامعه‌شناسی بی‌طرفـی و روان‌شناسی انزواگرائی در تاریخ دیپلماسی ایران»، اثـر احمـد نقیـب‌زاده کـه در سـال ۱۳۸۴ توسط مرکز چاپ و انتشارات وزارت خارجه منتشر شده اسـت. امـا تفـاوت ایـن پژوهش با کتاب یادشده در این است که در کتاب دکتر نقیب‌زاده این سیاسـت‌ها نـوعی انزواگرایی و رویه‌ای منفی تصویر و تحلیل شده است که ایرانیـان از روی نـدانم‌کاری و ضعف و سستی آن را اتخاذ کردند و نوعی سیاست مضـر و انفعـالی بـود. امـا در مقالـه حاضر این‌گونه سیاست‌ها نوعی سیاست‌های عقلانی در جهت حفظ استقلال ایران بوده است و اگر سیاست توازنی بر هم می‌خورد نوعی تنش سیاسی به وجود آمـده و موجـب روابط خصمانه و استعماری می‌شد که موجودیت و حیات سیاسی ایران را با خطر جدی مواجه می‌کرد. دوم، کتاب «نقش سیاست موازنه و نیروی سوم در تاریخ ایران» اثر دکتـر علیرضا علی صوفی است که توسط انتشارات دانشگاه پیام نور به سال ۱۳۸۹ منتشر شده است. در این کتاب بیشتر بر نقش سیاست‌ها و رقابت‌های منفـی اسـتعماری در تـاریخ معاصـر ایـران پرداختـه شـده اسـت کـه ایرانیـان نیـز در قبـال آن‌هـا محبـور بـه اتخـاذ سیاست‌هایی مثل گرایش به نیروی سوم و سیاست موازنه‌ای شدند. نگرش و تحلیل‌های این اثر نیز بیشتر بر نقش منفی و بی‌اثر این سیاست‌ها متمرکز اسـت کـه نتوانسـته‌اند در مقابل استعمارگران سیاستی موفق باشد و بیشتر سبب جلب نظر منفـی اسـتعمارگران در إعمال سیاست‌های خشونت‌آمیز شد. از جمله منابعی که در باب صلح در اندیشه ایرانی

منتشر شده می‌توان به مقالـه «اندیشـه‌های صـلح‌گرایانهٔ دینـی در ایـران امـروز» اشـاره کرد(ظریف و محمدزاده، ۲۰۲۴، ۱۰۴-۸۳). درحالی‌که در مقالـه پـیش‌رو، بـر نقـش دوستانه و صلح‌جویانه این سیاست‌ها در فرهنگ سیاسـی ایـران تأکیـد شـده کـه سـبب حفظ استقلال ایران بدون اعمال خصومت‌آمیز شده است. سوم، برخی مقالات دیگر نیز بعضی جنبه‌های این سیاست‌ها را بررسی کرده‌اند اما همانند این مقاله بر نقش فرهنـگ صـلح‌جویی در سیاسـت‌های نظـری و عملـی اندیشـمندان و دولـت مـردان ایرانـی در اهدافشان که همان حفظ استقلال سرزمینی بوده است، اشاره نمی‌کنند و صرفاً در خلال مباحث به این سیاست‌ها که از نظرشان نیز موفقیت‌آمیز نبوده است، اشاراتی دارند.

۴. مبانی نظری و مفاهیم

۴-۱. مبانی نظری

صـلح‌گرایی در فرهنـگ سیاسـی ایـران را در روابـط بـا قـدرت‌های بـزرگ می‌تـوان در چارچوب نظریـه «عقلانیـت ارتبـاطی»[1] یـورگن هابرمـاس و همچنـین نظریـه «کـنش ارتباطی»[2] او تحلیل کرد. هابرماس در برابر مدل کلاسیک «عقلانیت ابزاری» که تنها به کارآمدی و منافع فردی توجه دارد، مفهومی جدید به نام عقلانیت ارتباطی را مطرح کرد. عقلانیت ارتباطی به معنای توانایی افراد برای رسیدن به تفاهم و توافق معنـادار از طریـق گفت‌وگو و استدلال منطقی است کـه زور، تحمیـل یـا منـافع شخصـی، در آن جایگـاه معناداری ندارد. در این نوع عقلانیت: ۱. هدف، تفاهم میان کنش‌گران است؛ ۲. زبـان، ابزار اصلی کنش است؛ ۳. اعتبار سخن بر اساس صـدق، درسـتی، و صـداقت گوینـده سنجیده می‌شود (هابرماس، ۱۹۸۴). هابرماس در نظریه کنش ارتبـاطی دو نـوع کـنش اجتماعی اصلی را از هم تفکیک می‌کند:

کنش ابزاری[3]: ۱. هدف‌محور و معطوف به موفقیت است؛ ۲. تعامل در آن بیشـتر بـر اساس منافع فردی است مانند معامله، فشار، چانه‌زنی سیاسی.

1. Communicative Rationality
2. Theory of Communicative Action
3. Instrumental Action

کنش ارتباطی[1]: ۱. هدف آن تفاهم میان کنش‌گران از طریق گفت‌وگوی عقلانی است؛ ۲. افراد تلاش می‌کنند به‌جای غلبه بر یکدیگر، به حقیقت یا اجماع برسند؛ ۳. زبان در آن، ابزار سلطه نیست بلکه ابزار درک مشترک است. از جمله ویژگی‌های کنش ارتباطی عبارتند از: ۱. احترام به عقلانیت متقابل؛ ۲. صداقت در نیت و شفافیت در گفتار؛ ۳. بررسی گزاره‌ها بر اساس سه معیارِ صدق،[2] درستی هنجاری[3] و صداقت[4] (هابرماس، ۱۹۸۴، ۲۸۷-۲۸۶ و ۷۷-۷۵ و ۱۲۶-۱۲۰).

مباحث مقاله نشان می‌دهد که بر اساس نظریه هابرماس، بازیگران ایرانی اعم از اندیشمندان و دولتمردان در دوره مورد مطالعه، در روابط سیاسی با قدرت‌های بزرگ تلاش کردند عقلانیت ارتباطی را در مذاکره‌ها و مجامع بین‌المللی به کار ببندند و در فرایند مذاکرات به‌گونه‌ای عمل کنند که امکان تفاهم واقعی افزایش یابد. آن‌ها به‌جای صرفاً معامله یا چانه‌زنی، تلاش کردند شرایط جهانی و جامعه ایران را بفهمند و بپذیرند و به اقتضای آن رفتار کنند. آن‌ها با پرهیز از فریب یا تلاش برای تحمیل نظرات خود، آن چنانکه اصول عقلانیت ارتباطی ایجاب کرد حتی‌الامکان با صداقت و شفافیت سخن گفتند و با رویکرد صلح‌گرایانه اختلاف و منازعه را به گفت‌وگوی سازنده تبدیل کردند تا با رویکرد کنش ارتباطی منازعات به شکل غیرخشونت‌آمیز حل‌وفصل شوند. آن‌ها به این امر آگاه بودند که اگر در مجامع جهانی نه براساس سلطه یا قدرت نظامی یا رجزخوانی، بلکه براساس گفت‌وگوی عقلانی و اجماع اخلاقی رفتار کنند می‌توانند اهداف خود را به پیش ببرند، در نتیجه به‌جای تأکید صرف بر منافع ملی‌گرایانه نظرات خود، در چارچوب «گفتمان جهانی» راهی برای دستیابی به صلح و تأمین منافع ملی یافتند.

چارچوب نظری دیگری که می‌توان بر اساس آن رفتار صلح‌جویانه اندیشمندان و مقامات ایرانی را در روابط سیاسی با قدرت‌های بزرگ در دوره مورد مطالعه تحلیل کرد

1. Communicative Action
2. Truth
3. Rightness
4. Sincerity

نظریه توازن نرم[1] جوزف نای است. بر مبنای ایـن نظریـه، بـه‌جای اسـتفاده از ابزارهـای نظامی و ائتلاف‌های جنگ‌محور برای مهار یـک قـدرت مسـلط، کشـورها از ابزارهـای غیرنظامی، دیپلماتیک، اقتصادی و نهادی برای محدود کردن قدرت یا نفوذ یـک کشـور دیگر استفاده می‌کنند، بدون اینکه وارد رویارویی مستقیم یا جنگ آشکار بشوند (نای[2]، ۲۰۰۵، ۱۲۳-۱۳۰).

۴-۲. مفاهیم

تحقیق حاضر دارای چند مفهوم است که به توضیح آن‌ها می‌پردازیم:

۱. **صلح‌گرایی:** مقصود از صلح‌گرایی در این تحقیق پرهیز از تنش، تنـدروی، رد و تخطئـه دیگران و موارد از این قبیل است که فضای روابط سیاسی را به سوی تنش و خصومت می‌برد. در مقابل افراد تلاش می‌کنند با سعهٔ صدر، مدارا و عقلانیت به گفت‌وگوی سـازنده بپردازنـد و هدفشان شناخت خود و طرف مقابل و رسیدن به توافق با توجه به منافع دو طرف است.

۲. **فرهنگ:** در خصوص مفهوم فرهنگ تعاریف متعددی ارائه شده است. در تعریفی که نگارنده از فرهنگ ارائـه داده: «فرهنـگ مجموعـه‌ای پیچیـده، گسـترده و عمیـق از باورهـا، بینش‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، عادت‌ها، و آداب افراد و گروه‌های انسانی است که شخصیت آشکار و پنهان و رفتارهای آنها را شکل می‌دهد». (علیخانی، ۱۴۰۱، ۱۰۳). اینکـه فرهنـگ چگونه و تحت تأثیر چه عواملی شکل می‌گیرد به جامعه پذیریِ افراد بستگی دارد که موضوع این بحث نیست. آنچه مسلّم است فرهنگِ هـر جامعـه‌ای، اندیشـه‌ها و کنش‌هـای افـراد را شکل می‌دهد و اندیشه‌ها و عملکرد صلح‌گرایانهٔ نخبگـان ایرانـی در روابـط بـا قـدرت‌های بزرگ در دورهٔ مورد مطالعه، نمی‌تواند خارج از بسترهای فرهنگیِ آنان شکل گرفته باشد.

۳. **قدرت‌های بزرگ:** در این مقاله منظور از «قدرت‌های بزرگ»، «قدرت‌های غربـی» و «استعمارگران»؛ دو کشور روسیه و انگلیس هسـتندکه دو دولـت بـزرگ اسـتعماری آن دوره بودند و به خاطر همسایگی با ایران در شمال و حضور انگلیس در جنوب، بیشترین مراوده را با ایران داشتند و به صراحت در امور داخلیِ کشور دخالت می‌کردند.

1. Soft Balancing
2. Nye

۵. اندیشه‌ها و نگرش‌های صلح‌گرایانه در روابط با قدرت‌های بزرگ

در این مبحث به اندیشه‌ها و راهکارهای اندیشمندان و روشنفکران ایرانی نسبت به برقراری روابط سیاسی مسالمت‌آمیز و صلح‌جویانه با قدرت‌های بزرگ و استعمارگرغربی یعنی روسیه و انگلیس پرداخته می‌شود. ایران در بین سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۴ خورشیدی، بین فشارها و اهداف استعماری روسیه و انگلیس قرار گرفته بود که رویکردهای استقلال شکنانه داشتند. اندیشمندان و روشنفکران این دوره برای جلوگیری از شکل‌گیری روابط استعماری و گذار از آن شرایط، به ارائه راهکارهای صلح‌گرایانه پرداختند که در پی می‌آید.

۵-۱. فرهنگ صلح‌گرایی اندیشمندان سیاسی

در این مبحث راهکارهای متفکران و سیاسیون اوایل دوره مشروطه مبنی بر گسترش فرهنگ صلح‌گرایی در روابط سیاسی دوستانه با دولت‌های غربی بررسی می‌شود. از دید آن‌ها، دولت مردان ایران می‌بایست رفتارهای دوستانه‌ای نسبت به دولت‌های استعمارگر غربی اتخاذ می‌کردند تا کشور از رویکردهای خصمانه آن‌ها در امان بماند.

طالبوف از اندیشمندان اوایل مشروطیت، در خصوص روابط سیاسی با غرب، معتقد بود باید با دولت‌ها بزرگ غربی مثل روسیه و انگلیس که به واسطه استعمارگری‌های خود در شمال و جنوب با ایران همسایه شده‌اند و مطامع استعماری و استقلال شکن دارند، رفتاری صلح‌جویانه داشت و از دشمنی با آن‌ها که برای منافع ملی و ادامه حیات سیاسی مستقل کشور خطرناک است، دوری کرد. چون ایران توان و قوه لازم برای مقابله با آن‌ها را ندارد. او دوستی و صلح‌گرایی با دول بزرگ غربی را موجب رونق و شکوفایی مدنی و آرامش و ثبات سیاسی ایران می‌داند و به اولیای امور سیاسی توصیه می‌کند با دولت‌های بزرگ غربی مثل انگلیس، روسیه، آلمان، فرانسه و آمریکا، روابط سیاسی صلح‌آمیز و به‌دوراز تنش داشته باشند. در این صورت می‌توان از مزایای دوستی با آن‌ها بهر برد که عبارتند بودند از: شکوفایی اقتصادی و صنعتی، و روابط سیاسی مسالمت‌آمیز و صلح و ثبات سیاسی. همچنین اتخاذ روابط سیاسی دوستانه با دولت‌های بزرگ، سبب جلب رفتارهای دوستانه دولت‌های دیگر نیز می‌شود که به رونق اقتصادی و امنیت مملکت کمک می‌کند (طالبوف، ۱۳۵۷ الف، ۱۱۷-۱۱۶).

ازنظر طالبوف، دشمن‌تراشی یکی از زمینه‌های به هم خوردن روابط دوستانه و صلح‌آمیز ایران با دول غربی است که مملکت را از مسیر پیشرفت و آرامش بازمی‌دارد. او استدلال می‌کند که روسیه و انگلیس دشمن جهل و عقب ماندگی -و به تَبَع آن فرهنگ صلح گریزیِ- ایران هستند و اگر ایران رشد کند اهداف استعماری و استقلال تهدیدکن آن‌ها نیز خود به خود از بین می‌رود و روابط سیاسی دوستانه‌ای با رعایت حسن همجواری شکل می‌گیرد (طالبوف، ۱۳۵۷الف، ۱۱۸-۱۱۶). طالبوف معتقد است دشمنی و دوری از روابط دوستانه با قدرت‌های بزرگ و استعماری غرب استقلال کشور را تهدید می‌کند و علاوه بر آن، موجب بی‌ثباتی سیاسی و عقب‌ماندگی ایران از قافله تمدن جدید می‌شود. چون مملکت ما توان و علم لازم را برای برقراری آرامش سیاسی و پیشرفت مدنی ندارد. راه‌اندازی معادن و ایجاد راه و راه‌آهن و مدرسه و تعلیم قشون، همگی به سرمایه‌گذاری و دانش و فنّاوری نیاز دارد. بنابراین، تاروابط صلح‌آمیز با دولت‌های بزرگ غربی برقرار نباشد از ثبات سیاسی و امنیت و ترقی مدنی نیز خبری نخواهد بود (طالبوف، ۱۳۵۷الف، ۱۱۶-۱۱۸). او اعتقاد داشت بریتانیا طالب پیشرفت و ترقی ایران است و از اولیای امور سیاسی می‌خواهد رویه دوستانه‌ای با بریتانیا داشته باشند. چون انگلیس به خاطر منافع خود خواهان صلح و دوستی با ایران است پس بهتر است ما نیز از منافع این سیاست برای ترقی مدنی و برقراری ثبات سیاسی استفاده کنیم (طالبوف، ۱۳۵۷ب، ۴۵ و ۱۲۸-۱۲۵). از نظر طالبوف، غرب مهد دانش و تمدن جدید بود «آفتاب علم و صنعت از مغرب طالع شده»، پس برای رسیدن به پیشرفت‌های تمدنی جدید و حفظ استقلال کشور می‌باید طالب دوستی با آن‌ها شد تا از برتری‌جویی‌های آن در امان ماند (طالبوف، ۱۳۲۳، ۹۱-۹۴). او در روابط بین‌الملل بر صلح‌جویی تأکید می‌کند و به بزرگان دولت‌های اروپایی نیز، توصیه می‌کند که در روابط سیاسی با کشورهای دیگر صلح‌طلبی و دوستی پیشه کنند. طالبوف این رویه را اساس ترقی و سعادت بشر می‌داند که به نفع تمامی دولت‌ها و ملت‌ها است «اساس روابط خود را با ملل آسیا و مسلمان به‌راستی و صداقت و رضایت طرفین و مردم‌دوستی بگذارند» (طالبوف، ۲۵۳۵، ۱۸۴). طالبوف جهانیان را به دوستی و صلح‌جویی توصیه می‌کند.

علی‌اکبر دهخدا نیز خواهان دوری از تنش و برخورد مسالمت‌آمیز بـا غـرب بـود. از نظر وی، ایران باید برای رسیدن به ثبات سیاسی و حفظ استقلال و پیشرفت‌های مـدنی، به راه‌های صلح‌طلبانه با غرب روی آوَرَد. او باور داشت که روسیه بدون موافقت انگلیس سیاست خصمانه‌ای را علیه ایـران اعمـال نمی‌کنـد. پـس راهکـار او جلـب نظـر افکـار عمومی انگلیس نسبت به رفتاری دوستانه با ایران در موضع اشغالگری روسیه بود. چون حاکمیت انگلیس متأثر از نظر افکار عمومی مردم خود بود. پس با فشار افکـار عمـومی آن‌ها بر دولتمردان خود مبنی بـر منـع روسـیه از اقـدامات خصـمانه علیـه ایـران، رویـه خصمانه روسیه نیز تغییر می‌یافت (دهخدا، ۱۳۵۸، ۵۵-۵۳). او استدلال می‌کنـد کـه وقتی دولت‌های دیگر ببینند که اوضاع ایران امن و در صلح و ثبات است و با دولت‌های بزرگ روابط دوستانه‌ای دارد، به مراوده و برقراری روابط با ایـران علاقه‌منـد می‌شـوند. از نظر دهخدا داشتن رابطه دوستانه با قدرت‌های بزرگ غربی مثل انگلـیس بـه چنـد دلیـل مهم و ضروری بود اول؛ موجب کاسته شدن از مطـامع اسـتعماری آن‌هـا می‌شـد. دوم؛ موجب تسریع در ترقی مملکت می‌گردید. سوم؛ موجب جلوگیری از تهدیدهای ارضـی روسیه می‌شد. چون انگلیس در یک مملکت دوست منافعی داشت که برای حفاظت از آن متعهد می‌ماند. دهخدا معتقد بود انگلیس یـک جامعـه آزاد اسـت و افکـار عمـومی جامعه آن‌ها بر سیاست‌گذاری و تفکر دولت‌مردان آن‌ها در نحوه برخورد بـا ملـل دیگـر مـؤثر اسـت. پـس بایـد درزمینـه جلـب نظـر افکـار عمـومی انگلـیس بـه نفـع خـود سیاست‌گذاری کنیم تا از آن طریق از سیاست‌های خصمانه روسیه علیه ایران جلـوگیری شود. به نظر دهخدا با کاهش رویه استعماری روسـیه و انگلـیس آزادیخـواهی در ایـران رونق می‌گیرد و ثبات سیاسی فراهم می‌شود و کشور در راه ترقی گام برمی‌دارد (دهخدا، ۱۳۵۸، ۵۵-۵۳). از دید او، اگر سیاستمداران و بزرگان ایرانی موفق به جلب نظر افکـار عمومی اروپا در پشتیبانی از حقوق حقه ایران شوند سلطه استعماری دولت‌هـای غربـی علیه کشور ما از بین می‌رود و روابط قهرآمیز سیاسی آن‌ها تبدیل بـه مناسـبات دوسـتانه می‌شود و کشور به پیشرفت می‌رسد. چون دیگر مانعی وجود نـدارد و بی‌ثبـاتی سیاسـی که حاصل برتری‌جویی‌ها و رقابت‌های استعماری قدرت‌های بزرگ و استعمارگر غربـی

یعنی روسیه و انگلیس در ایران است از بین می‌رود. توصیه دهخدا، انتخاب افراد شایسته و آشنا به سیاست و علوم و فنون تمدن جدید در ساختار حکمرانی است تا مملکت را در پیشبرد روابط سیاسی مناسب و دوستانه با دولت‌های بزرگ غربی و رساندن به پیشرفت یاری کنند (دهخدا، ۱۳۵۸، ۷۲-۶۶).

دکتر محمود افشار هم به غرب و هم به ایرانیان توصیه می‌کند تا در روابط سیاسی با یکدیگر رویه صلح‌آمیز و دوستانه‌ای اتخاذ کنند. زیرا این رویه به نفع هر دو طرف خواهد بود. برای ایران پیشرفت مدنی و ثبات سیاسی فراهم می‌کند و برای انگلیس موجب تحصیل بی‌دردسر منافع می‌شود. او قرارداد ۱۹۱۹ م.، را یک خطای فاحش در روابط سیاسی انگلیس با ایران دانسته و معتقد است با این قرارداد در ایرانیان ذهنیت منفی نسبت به انگلیس شکل گرفت که دیگر به‌راحتی قادر به تحصیل منافع نخواهند بود. او به بریتانیایی‌ها می‌گوید رشد و پیشرفت ایران به نفع بریتانیا است و نباید سیاست قهری و استعماری را در ایران دنبال کنند. چون این رفتارها مردم ایران را آزرده می‌کند. بنابراین ایران ناراضی نمی‌تواند در تأمین امنیت هندوستان با آن‌ها همکاری کند. از طرفی وقتی بریتانیا و ایران با یکدیگر روابط دوستانه و صلح‌آمیزی داشته باشند پشتیبان و حامی همدیگر خواهند بود و این‌یک عامل بازدارنده برای ایران در مقابل تجاوزگری روسیه خواهد بود که در راستای طرح کلان ایران برای پیشرفت و ثبات سیاسی، بسیار تأثیرگذار است. او می‌گوید ایران باید روابط سیاسی دوستانه‌ای با بریتانیا برقرار کند تا استقلالش در مقابل روسیه تضمین شود و منافع بریتانیا نیز به سهولت تأمین گردد (افشار، ۱۳۵۸، ۲۰۶-۲۰۳). افشار به نقش حیاتی نفت ایران در روابط سیاسی با غرب اشاراتی دارد که به‌موجب آن دولت‌مردان ایرانی باید به بهترین نحو ممکن از آن به‌عنوان وسیله‌ای برای صلح در روابط بین‌الملل و ثبات سیاسی و پیشرفت اقتصادی و صنعتی خود استفاده کنند و با مدیریت درست آن می‌توان به این هدف نائل شد در غیر این صورت به موضع اختلافی در روابط سیاسی تبدیل می‌شود (افشار، ۱۳۵۸، ۲۶۹-۲۶۲). در مجموع می‌توان گفت اندیشمندان و متفکران ایرانی این دوره با نظری موافق به نهادهای سیاسی جدید غربی و پیاده سازی آن در مملکت نگاه می‌کردند و معتقد

بودند برای پیشرفت و رهایی از استعمار و برقراری روابط صلح‌آمیز با سایر ملل باید به این ساختارهای جدید سیاسی تن داد. حسی آمیخته به عشق و نفرت بین آن‌ها نسبت به غرب برقرار بود (میرسپاسی، ۱۳۸۴، ۱۱۸).

۵-۲. فرهنگ صلح‌گرایی در نگرش سیاستمداران

اتخاذ رفتارهای سیاسی صلح‌آمیز با دولت‌های غربی فقط خواسته روشنفکران و اندیشمندان نبود بلکه توسط سیاستمداران این دوره نیز به کار گرفته می‌شد. آن‌ها دشمنی با دول بزرگ و استعماری غرب مثل روسیه و انگلیس را به صلاح و فلاح مملکت نمی‌دانستند و این رویه را سبب بی‌ثباتی سیاسی در داخل و تهدید استقلال کشور می‌دانستند. فرمانفرما در حوزه حکمرانی خود در فارس، پسرانش را از در افتادن و اظهار خصومت نسبت به انگلیسی‌ها که عواقب سیاسی خطرناکی می‌توانست داشته باشد، برحذر می‌کرد (اتحادیه، ۱۳۷۵، ۳۸-۳۷). رجال سیاسی برجسته این دوره مثل فروغی نیز باور داشتند که تنش سیاسی با غرب تبعات سنگینی دارد و بهتر است با اظهار دوستی و روابط سیاسی مسالمت‌آمیز با غرب استعمارگر، از رویکردهای استقلال‌شکن آن‌ها در امان ماند. او رفتارهای استعماری آن‌ها را درک کرده بود و می‌دانست که انگلیس در ایران منافعی دارد به همین خاطر با حضور نظامی و نفوذ سیاسی می‌تواند دست به هر عملی بزند. پس بهتر بود با رفتاری ملایم از رویکرد قهری آن‌ها کاست (رائین، ۱۳۵۷، ج ۱، ۴۵۳).

مدرس نیز در مورد روابط سیاسی با دولت‌های استعمارگر غربی به رویکردهای دوستانه و صلح‌جویانه تأکید می‌کند. او به رجال سیاسی و به دولت مردان ایران گوشزد می‌کند که رویه سیاسی ما در مورد غربی‌ها باید بر اساس دوستی و حفظ تعادل بین قدرت‌های استعمار گر باشد تا کم‌ترین آسیب به استقلال ایران برسد. او اجرای سیاست بی‌طرفی و حفظ تعادل را مد نظر داشت که همان رعایت حسن همجواری با همسایه‌های استعمارگر شمالی (روسیه) و جنوبی (انگلیس) بود. از نظر او، ایران با توجه به توان و بنیه‌ای که داشت، تنها با رعایت بی‌طرفی و عدم گرایش به جانب یک دولت خاص، که همان سیاست دوستی و بی‌طرفی بود می‌توانست به حیات سیاسی

خود ادامه دهد. در غیر این صورت اگر رویکردهای خصمانه‌ای را در پیش می‌گرفت با توجه به آن که توان مقابله با رویکردهای قهری استعمارگران را نداشت نمی‌توانست در بین فشارهای استعماری آن‌ها دوام بیاورد. به همین علت مدرس با قرارداد ۱۹۱۹ م، به دلیل یکجانبه‌گرایی آن، مخالفت می‌کرد. او این قرارداد را یک سیاست مضر به دیانت اسلام و ایران می‌دانست که ایران گرفتار خشم استعمار همسایه شمالی می‌کرد (مدرسی، ۱۳۵۸، ۷۹ و ۹۶-۹۵). وضع جغرافیایی ایران و موقعیت سوق‌الجیشی آن ایجاب می‌کرد که ایران در مناقشات بین دولت‌های استعمارگر غربی بی‌طرف باشد و رویکرد صلح آمیزی اتخاذ کند. ایران همسایه‌های استعمارگری در شمال و جنوب خود داشت که به‌شدت خواسته‌های استعماری را دنبال می‌کردند و ارتباطات سیاسی و اقتصادی و مهمی با ایران داشتند. به همین جهت برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، باید روابط دوستانه و سیاست مسالمت‌آمیز با آن‌ها برقرار می‌کرد و از هرگونه روابط خصمانه که نتیجه آن خرد شدن ایران در زیر فشار این دو همسایه بود دوری می‌جست و از هرگونه فعالیت‌های یک‌جانبه به نفع یکی از دولت‌ها که موجب بر هم خوردن سیاست توازنی آن بود، پرهیز می‌کرد (مختاری، ۱۳۲۶، ۱۰۵-۱۰۳).

احمدشاه نیز به عنوان پادشاه مشروطه و با توجه درکی که از موقعیت ایران در بین همسایگان غربی داشت بهترین سیاست را رعایت حسن همجواری و روابط سیاسی صلح‌آمیز نسبت به هر دو همسایه می‌دانست. او سعی می‌کرد تا توازن بین همسایگان برقرار باشد و دولت‌های ایران نسبت به هر دو همسایه سیاست دوستانه و بی‌طرفانه ای داشته باشند تا استقلال ایران از تعرض مصون بماند. او می‌دانست که تمایل به یک‌طرف موجب خصومت طرف دیگر خواهد شد. در این صورت، ثبات سیاسی و استقلال ایران به خطر می‌افتاد و کشور درگیر رقابت شدید بین دو قدرت استعماری می‌شد (مکی، ۱۳۶۱، ج ۱، ۱۳۶-۱۳۵). احمدشاه باور داشت تا زمانی که ایران بین روسیه و انگلیس قرار دارد «شاه ایران می‌باید حکما و ضروتاً یک ترازودار بسیار دقیق و خردمندی باشد که با منتهای بیداری و هوشیاری، شاهین ترازو را مواظبت کند مبادا نوک خار یک‌ذره به یکی از دو جانب میل نماید»، هر وقت پادشاه ایران این نقش را به‌خوبی انجام داد

بزرگ‌ترین خدمت را به ملت خـودکرده اسـت (صـفوی، ۱۳۶۲، ۱۲۲-۱۲۱). یعنـی در پیش گرفتن یک رابطه منطقی و صلح‌آمیز با همه دولت‌های غربی تا استقلال ایران حفظ شود و ثبات سیاسی آن دچار نا آرامی‌ها نشود.

۶. اقدامات صلح‌گرایانه در روابط با قدرت‌های بزرگ

در این مبحث به بررسی اقداماتی پرداخته می‌شود که با رویکـرد صـلح‌جویانه از سـوی دولتمردان ایرانی در روابط با غرب اتخاذ شد. رفتارهای صـلح‌آمیز ایرانیـان در رابطـه بـا قدرت‌های بزرگ (روسیه، انگلیس)، بـر آمـده از فرهنـگ سیاسـی صـلح‌گرایانه آن‌هـا و سیاستی دوستانه بود. دولتمردان ایرانی با آگاهی از مضرات رفتارهای خصـمانه همـواره سیاستی صلح‌آمیز و دوری از تنش را در پیش می‌گرفتند تـا اسـتقلال ایـران تضـمین و ثبات سیاسی آن برقرار گردد. نمونه‌هایی از مهمترینِ این اقدامات در پی می‌آیند.

۶-۱. سیاست حفظ توازن صلح آمیز

به‌رغم گرایش‌های سیاسی مختلف بـین دولتمـردان و سیاسـتمداران ایـن دوره (۱۳۰۴-۱۲۸۵)، به خصوص سیاستمداران ملی گرا و آزادیخواه، مسئله و اولویـت اصـلی بـرای آن‌ها، حفظ صلح طلبی و استقلال ایران، و جلوگیری از زیاده‌خواهی‌هـای اسـتعمارگران بود. آن‌ها تلاش می‌کردند تحت هر شرایطی منافع ایران را حفـظ کننـد. بنـابراین از دیـد آن‌ها، بهترین راه برای جلوگیری از خواسته‌های قدرت‌های بزرگ غربی و حفظ اسـتقلال ایران، اتخاذ یک رویکرد سیاسی صلح‌آمیز مبتنی بر حفظ تعادل بود. سیاسـت خـارجی دولت‌های مشروطه بر پایبندی به صلح و دوستی بین دولت‌های بـزرگ اسـتوار بـود. بـه همین علت سیاسیون عصر مشروطه به‌ویژه ملی‌گرایانی چون مشیرالدوله، قرارداد ۱۹۱۹ م با انگلیس را یک سیاست مضر به رویکرد توازنی ایران دیدند و از امضای آن خودداری کردند. (ذوقی، ۱۳۶۸، ۴۳۲-۴۴۵). این رجال سیاسی از اوان مشروطه سعی در حفظ تعادل بین قدرت‌های غربی داشتند و از هرگونه تشنج‌های سیاسی بین نیروهـای داخلـی کـه ممکـن بـود تعـادل بـین قـدرت‌های غربـی را بـر هـم بزنـد خـودداری می‌کردنـد. امین‌السلطان که سیاستمدار کهنه‌کاری بود و به پیچیدگی‌های سیاست ایـران، همچنـین

به سیاست دول استعماری در ایران آگاه بود، در مورد روابط سیاسی با غرب روشی صلح‌آمیزی به کار گرفت. او بعد از نظم و نسق اوضاع داخلی که ممکن بود روابط خارجی را تحت تأثیر قرار دهد، سعی کرد روابط سیاسی توأم با احترام متقابل بین دولت‌های غربی برقرار کند و در روابط سیاسی با آن‌ها به توازن برسد (آدمیت، بی‌تا، ج۲، ۹۴-۹۲).

ملی‌گرایان نیز تلاش می‌کردند به هر نحو ممکن در روابط سیاسی با غرب (انگلیس و روسیه)، تعادل را نگهدارند. وقوع انقلاب روسیه برای مدتی آن‌ها را از صحنه سیاسی ایران خارج کرد و این فرصت را در اختیار انگلیس قرارداد تا خود را یکه‌تاز صحنه سیاسی ایران کند. آن‌ها با انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ م.، سیاست تعادلی ایران را از بین بردند. این اتفاق ممکن بود تبعاتی داشته باشد به همین خاطر خوشایند ملی‌گرایانی چون مشیرالدوله و همفکران او واقع نشد. زیرا آن‌ها مبلّغ سیاست بی‌طرفی و حفظ تعادل و صلح در ایران بودند. به همین خاطر در این سال‌ها با سیاست‌های یک‌طرفه به نفع انگلیس مخالفت می‌کردند. آن‌ها این نوع سیاست‌ها را برای منافع ملی و استقلال کشور خطرناک می‌دانستند که ممکن بود خشم همسایه شمالی را برانگیزد و روابط مسالمت‌آمیز ایران در مناسبات بین آن دو قدرت به دشمنی تبدیل شود (مکی، ۱۳۶۱، ج ۲، ۷۳-۷۰). اتخاذ سیاست بی‌طرفی نیز در جهت حفظ توازن بود. به‌جز عده اندکی که به خاطر جوّ زمانه در موقع جنگ جهانی اول، مایل به اتخاذ سیاست نیروی سومی‌شدند، اکثر آن‌ها بهترین سیاست را برای کشور اعلام بی‌طرفی می‌دانستند. (مکی، ۱۳۶۱، ج ۱، ۷۲). دولت ایران با این اقدام یک رویکرد صلح‌آمیز و دوستانه نسبت به دول درگیر در جنگ در پیش گرفت. همچنین این اقدام یک نوع سیاست رعایت حسن همجواری بین همسایگان نیز، بود (امانت، ۱۴۰۰، ۴۳۸). هرچند با اعلان بی‌طرفی نیز، خاک کشور اشغال شد اما این سیاست رسمی، بهانه‌ای در دست ملی‌گرایان ایرانی بود تا در محافل بین‌المللی از اشغالگری‌های روسیه و انگلیس شکایت کنند و دعاوی حقوقی داشته باشند. الغای قرارداد ۱۹۰۷، جبران خسارت‌های مالی، کمک به اقتصاد ایران، تخلیه خاک کشور از اشغالگران از مهم‌ترین خواسته‌های

ایران به عنوان یک دولت بی‌طرف بود. هرچند این خواسته‌ها با بی‌توجهی انگلیس روبه‌رو شد اما توانست تا حدودی پشتوانه بین‌المللی برای حمایت از استقلال ایران را به دست بیاورد که طی آن آمریکا از مواضع ایران حمایت کرد (ذوقی، ۱۳۶۸، ۲۲۵-۲۲۱). در صورت عدم اتخاذ این تصمیم، ممکن بود استقلال ایران با خطر مواجه شود. دولتمردان ایرانی این دوره، بر سیاست بی‌طرفی ایران مراقبت می‌کردند تا مبادا باسیاست‌های اشتباه، تعادل در روابط سیاسی با دولت‌های غربی به هم بخورد و روابط سیاسی ایران با غربی‌ها دچار تنش شود. به همین خاطر در مواقع تنش و ستیز بین قدرت‌های غربی، سیاستمداران ملی‌گرا و محافظه‌کار با رویکردی دوستانه نسبت به دولت‌های درگیر، رأس امور قرار می‌گرفتند تا سیاست بی‌طرفی ایران نقض نشود و روابط سیاسی مسالمت‌آمیز با دولت‌های استعماری ادامه یابد (صفائی، بی‌تا، ۱۲۳).

سیاست برقراری توازن علاوه بر دولت‌های مشروطه، از طرف پادشاه مشروطه نیز رعایت می‌شد. او می‌دانست که تمایل به یک‌طرف موجب خصومت ورزی طرف دیگر خواهد بود و کشور را درگیر رقابت شدید بین آن دو قدرت استعماری می‌کند. سیاست او در برخورد با غربی‌ها همان حفظ توازن و تعادل بود (مکی، ۱۳۶۸، ۱۳۶-۱۳۵). در این دوره رقابت استعماری روسیه و انگلیس در ایران در یک موقعیت جنگی قرار داشت و امتیازاتی که به سبب رقابت‌های استعماری کسب می‌شد، دست‌کمی از غنایم جنگی نداشت. بنابراین رعایت بی‌طرفی و حفظ تعادل بین خواسته‌های استعماری استعمارگران یک روش عاقلانه و رویکردی مسالمت‌آمیز و منطبق با توان و موقعیت ایران بود. اتخاذ سیاست توازن در روابط سیاسی با غربی‌ها موجب کاهش فشارهای آن‌ها نسبت به ایران می‌شد. احمدشاه در خصوص روابط سیاسی با غرب به رحیم زاده صفوی که وظیفه یافته بود او را به ایران بازگرداند درباره رویه شاه ایران در برقراری روابط سیاسی با قدرت‌های استعمارگر غربی (روسیه و انگلیس)، می‌گوید: تا زمانی که موقعیت جغرافیایی و سیاسی ما چنین است که یک سمت آن روسیه و سمت دیگر آن انگلیس است «شاه ایران می‌باید حکما و ضروتاً یک ترازودار بسیار دقیق و خردمندی باشد که با منتهای بیداری و هوشیاری، شاهین ترازو را مواظبت کند مبادا نوک خار یک‌ذره به یکی از دو جانب میل

نماید». رجال دولتی «نگاه کنند ببینند که اندک انحراف خار ترازو چه صدمات سهمگینی بر مملکت وارد ساخته است» (رحیم‌زاده صفوی، ۱۳۶۲، ۱۲۲). او نقش پادشاه ایران را با درک درست از موقعیتی که در آن قرارگرفته به یک ترازودار تشبیه می‌کند که وظیفه‌اش مراقبت و نظارت بر حفظ توازن و تعادل کفه‌های آن است. درواقع می‌خواهد بگوید بین مطامع استعماری دولت‌های استعمارگر غربی باید یک تعادلی برقرار باشد. بنابراین، اتخاذ سیاست برقراری تعادل و توازن که رویکردی دوستانه و صلح‌جویانه است ایران را از تهدیدات نیز نجات می‌دهد. احمدشاه درباره سیاستش در روابط با غرب بیان می‌کند که به‌عنوان پادشاه ایران مجبور بودم تعادل را حفظ نمایم. وی بر سیاست حفظ تعادل و موازنه تأکید دارد تا مبادا با سیاست‌های نابخردانه باعث رفتارهای خصمانه آن‌ها شود (رحیم‌زاده صفوی، ۱۳۶۲، ۱۲۵-۱۲۲).

سیاست‌های صلح‌گرایانهٔ ایرانیان در برابر غربی‌ها در کل قرن نوزده و اوایل قرن بیستم، در جهت حفظ استقلال ایران قرار داشت. دولت مردان این دوره با توجه شرایط کشور مجبور بودند سیاست‌هایی چون برقراری موازنه بین اهداف استعماری دو قدرت استعمارگر را در پیش بگیرند. در این سیاست سعی می‌شد تا از رقابت‌های استعماری استقلال شکن آن‌ها در امور ایران کاسته و از اختلافات درونی آن بر سر منافع استعماری استفاده کنند. این سیاست‌های صلح‌جویانه تا حد زیادی توانست اهداف ملی‌گرایان را در حفظ استقلال ایران برآورده کند (فاتح، ۱۳۳۵، ۴۵۹؛ صوفی، ۱۳۸۹، ۱۹۵؛ سلامی، ۱۳۹۲، ۳۳). آن‌ها از طریق روبه‌رو کردن آن دو قدرت و استفاده از تضاد منافع و رقابت‌های استعماری بین آن‌ها، تعادل را برقرار می‌کردند و بدون درگیری و اتخاذ رویکردهای قهری، منافع ملی و استقلال کشور را حفظ می‌کردند (سلامی، ۱۳۹۲، ۳۳-۳۴)

۶-۲. رویکرد صلح‌جویانه با گرایش به نیروی سوم و سیاست بی‌طرفی

یکی دیگر از اقدامات سیاستمداران ایرانی برای دست‌یافتن به یک صلح پایدار با غرب، گرایش به یک دولت سوم نیرومندی بود که بتواند در مقابل مطامع استعماری روسیه و انگلیس از ایران حمایت بکند. این نیروی سوم به خاطر منافع خود، بین دولت‌های

غربی موازنه ایجاد می‌کرد و مانع دست‌اندازی آن‌ها به ایران می‌شد. پس گرایش ایرانیان به یک قدرت سوم خارجی در این دوره را می‌شود در راستای صلح‌طلبی ایرانیـان تفسـیر کرد که می‌خواستند با راه‌حل‌های نرم از جنگ‌افروزی غربی‌ها جلوگیری کننـد. بنـابراین می‌توان گفت گرایش دولت ایران به آلمان و آمریکا در راستای رسیدن به روابـط سیاسـی صلح آمیزتر با غربی‌ها بود (پیرا، ۱۳۷۹، ۲۵۹-۲۵۸؛ اتحادیه، ۱۳۶۱، ۳۱۶-۳۱۵).

رویکرد سیاسی بی‌طرفی و صلح‌جویانه نسبت به قدرت‌های بزرگ اسـتعماری و عـدم تمایل یک جانبه به یک دولت در واکـنش بـه سیاسـت یـک‌طرفی صـورت گرفـت کـه بـه صورت مقطعی توسط برخی از سیاسیون بـه نفـع انگلـیس اتخـاذ شـد. رویکـرد سیاسـی بی‌طرفی در منازعات بین‌المللی و رقابت‌های استعماری بـین دولت‌هـای غربـی رویکـرد دوستانه و صلح‌آمیز نسبت به همه دولت‌های بزرگ بود تا مبادا خشم استعماری آن‌ها علیه ایران برانگیخته شود. دولت کودتا نیز که خواهان یک نظم نوین بود، درباره ارتباط سیاسـی ایران با غرب همان سنت قدیمی ملی‌گرایان مبنـی بـر رعایـت بی‌طرفـی در تخاصـم بـین غربی‌ها و حفظ تعادل آن‌ها در ایران را رعایت کرد. «لازم است یک سیاسـت شـرافتمندانه بر مناسبات ما با ممالک خارجه حکومت داشته باشد» (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۴۸). یعنی سیاستی صلح محور و به‌دوراز یک‌جانبه‌گرایی که ناقض سیاست تعادلی ایران بود. دولـت کودتا نیز، خواهان روابط صلح‌جویانه با سایر ملل بود «در این ایـام هـیچ مملکتـی بـدون ارتباط با جامعه ملل نمی‌تواند زندگانی نماید، بعد از جنگ بین‌المللی که مبانی تشکیلات جدیدِ دنیا اصول مشارکتی و دوستی شده است. اصول مزبوره در وطن صلح‌جوی ما بـیش از سایر نقاط قابل اتخاذ است» (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۴۸).

بعد از جنگ بین‌الملل اول و با ورود ابرقدرت‌های جدید به صـحنه جهـانی، لازم بـود سیاستی دوستانه با همه ملت‌ها در پیش گرفته شود. پس اتخاذ سیاسـت یک‌جانبـه‌گرایی و صلح‌گریزانه به ضرر ایران بود. به همین دلیل، دولت کودتا به‌نوعی از سیاست یک‌طرفی به نفع انگلیس که ممکن بود خشم دولت‌های دیگـر را برانگیـزد و سیاسـت تعـادلی ایـران را برهم بزند انتقاد می‌کند و می‌گوید روابط جدید دنیا روابـط دوسـتانه و صـلح‌آمیز اسـت و ایران با توجه به موقعیت خود یعنی قرار گرفتن بین روسیه و انگلیس باید سیاست تعادلی را

حفظ نماید و روابط دوستانه‌اش با غربی‌ها را حفظ کند «بدیهی است دوستی ما نباید وسیله استفاده‌های غیرمشروع اجانب گردد که در جامعه ملل به شرافت و استقلال ایران لطمه وارد آورد» آن‌ها در همین راستا و با توجه به در پیش گرفتن روابط صلح‌جویانه با سایر قدرت‌ها، قرارداد ۱۹۱۹م. را به‌صورت رسمی لغو و خواهان الغای کاپیتولاسیون شدند (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۴۹-۲۴۸). الغای قرارداد ۱۹۱۹م. در راستای سیاست حفظ بی‌طرفی و اتخاذ سیاست رعایت حسن هم‌جواری انجام شد. تلاش برای خروج قوای بیگانه، عضویت در جامعه ملل، برقراری روابط دوستانه با شوروی و انعقاد قرارداد دوستی بین ایران و شوروی، نمونه‌ای از تلاش‌های دولت جدید برای حفظ تعادل بین دو همسایه شمالی و جنوبی بود (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۴۸-۲۵۰).

بدیهی است با سیاست یک‌طرفی و انحصاری بودن ایران در سیاست یک کشور، سیاست دوستی ایران و رویهٔ حفظ تعادل آن در روابط سیاسی با غرب به مشکل برمی‌خورد که خطر تهدید استقلال ایران را نیز در پی داشت. سیاست یک‌جانبه‌گرایی، روابط دوستانه با خود انگلیس را نیز دچار خدشه می‌کرد چون هر روزه قیام‌هایی علیه منافع و سیاست‌های انگلیس رخ می‌داد و موج مخالفت‌ها با رویه استعماری آن افزایش یافته بود (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۴۸-۲۵۰). اما ملی‌گرایان تردید داشتند که رضاخان بتواند سنت تعادل یا موازنه‌ای ایران در روابط سیاسی با دو قدرت استعمارگر غربی (انگلیس و روسیه)، را حفظ کند. این مورد، از عوامل ترس و تردید بین نیروهای سیاسی ایران در حمایت از وی شده بود. این مورد نشان می‌دهد که رویکرد دوستانه و دوری از مناقشه با این دو قدرت جهت صلح و ثبات سیاسی ایران و حفظ استقلال آن، مسئله و دغدغه اصلی وطن‌خواهان این دوره بوده است (کرونین، ۱۳۸۳، ۱۱۲).

روند وقایع بعدی نشان داد تردیدهای ملی‌گرایان بی‌جهت نبود. حذف برخی چهره‌های سیاسی برجسته تاریخ معاصر ایران توسط رضاشاه که به انزوا و یا کشته‌شدن آن‌ها انجامید ایران را در روابط سیاسی با غربی‌ها دچار مشکل کرد و تعادل قوا بر هم خورد (مکی، ۱۳۶۸، ج ۱، ۲۱۴). قوام در ادامهٔ تعقیب رویهٔ برقراری تعادل در روابط سیاسی بین غربی‌ها، تلاش کرد با واگذاری امتیاز نفت شمال به آمریکا از رقابت

استقلال شکن و بی‌ثبات‌گرایانه شوروی و انگلیس در ایران جلوگیری کند و با ایجاد روابط دوستانه با قدرت‌های نوظهوری مثل آمریکا روابط سیاسی دوستانه ایران با قدرت‌های بزرگ گسترش یابد (کیانفر، ۱۳۲۸، ۱۱۱-۱۰؛ مکی، ۱۳۵۹، ج ۲، ۹۵-۹۰). سیاست گرایش به آمریکا به علت حفظ موازنه بین روسیه و انگلیس و کنترل سیاست‌های استقلال شکن آن‌ها به همین علت اتخاذ شد. البته روحیه صلح‌جویی در گسترش روابط سیاسی دوستانه با سایر ملل نیز، در آن مؤثر بود (یسلسون، ۱۳۶۸، ۱۸۳-۱۸۲؛ بهنود، ۱۳۷۷، ۳۳-۷۷). سیاست ایرانیان در گرایش به آمریکا که به خاطر دست یافتن به روابط سیاسی دوستانه با غرب انجام می‌گرفت در این دوره جواب داد. زیرا آمریکا از علل اصلی لغو مسالمت‌آمیز و دیپلماتیک قرارداد ۱۹۱۹ م با انگلیس شد (طلوعی، ۱۳۸۴، ۱۳۸-۱۳۵؛ ذوقی، ۱۳۶۸، ۳۳۶-۳۵۰). ملی‌گرایان خواهان رابطه صلح‌آمیز با همه قدرهای غربی بودند و تحت نفوذ یک دولت بودن را به صلاح سیاسی ایران نمی‌دانستند (ایوانف، ۱۳۵۶، ۳۸).

۶-۳. صلح‌گرایی با تنش زداییِ فعال

ایرانیان صلح‌گرایی و سیاست دوری از تنش را بهترین گزینه در برابر روسیه و انگلیس می‌دیدند که کنشی عقلانی بود. آن‌ها با سیاست دوستی و با پرهیز از تنش، مملکت خود را از تعرض حفظ کردند و موجب تحصیل خواسته‌ها و حقوق خود شدند. همان گونه که روایت‌های تاریخی اشاره می‌کند انگلیس در ماجرای مشروطه خواهی به طور ضمنی از آزادیخواهان حمایت کرد. آزادی خواهان به همراه گروهی از مردم در باغ سفارت انگلیس گرد آمده بودند. آن‌ها به خاطر رفتار صلح‌آمیز خود در حفظ حریم سفارتخانه، مورد تحسین انگلیسی‌ها و جهانیان شدند. سفارت انگلیس نیز حمایت خوبی از آزادیخواهان به عمل آورد (آفاری، ۱۳۸۵، ۸۵-۸۰) ایرانیان دریافته بودند که با توسل به روش‌های سیاسی صلح‌آمیز می‌توانند حمایت غرب را داشته باشند. آزادی‌خواهان مشروطه با آنکه تجربه حکومت داری نداشتند اما دریافته بودند که تندی با دولت‌های غربی و تهدید منافع آن‌ها زیان‌بخش است. بنابراین سعی می‌کردند «از حقوق خارجیان محافظت شود تا مبادا استقلال کشور به خطر بیفتد». همچنین وقتی

که حکومت مشروطه شد و آنها در مصدر کارهای دولتی قرار گرفتند روش صلح‌آمیزی نسبت به غربی‌ها اتخاذ کردند. در این‌باره تقی‌زاده به صراحت گفت: «ایران نمی‌تواند امتیازات خارجیان را فعلاً لغو کند، چون قوانین بین‌المللی اجازه نمی‌دهد» (به‌نقل‌از: اتحادیه، ۱۳۶۱، ۱۴۲-۱۴۱). نیروی‌های سیاسی سنتی در ساختار حکومتی مشروطه نیز نظر صلح‌جویانه‌ای به قدرت‌های غربی داشتند و برنامه سیاست خارجی آن‌ها در روابط با غربی‌ها، دوری از تنش بود (نوائی، ۲۵۳۵، ۱۵۸؛ گرکه، ۱۳۷۷، ۹۲). برای آن که کشور به سمت تنش با قدرت‌های غربی نرود و استقلال ایران در خطر نباشد، ملی گرایان ایرانی نیز کادر سیاسی خود را از بین سیاستمداران هواخواه آن قدرت‌ها بر می‌گزیدند تا تناسب و تعادل حفظ شود (صفائی، بی‌تا، ۱۳۳). سیاستمداران این دوره با تجربه‌ای که داشتند با طبعی صلح‌جویانه استادان مذاکره با دیپلمات‌های خارجی بودند. آن‌ها با استفاده از تضاد منافع موجود بین استعمارگران و با برانگیختن حرص و آز هریک از آن‌ها علیه دیگری، منافع ملی را حفظ می‌کردند (ایوری، همبلی، و ملویل، ۱۳۷۱، ۲-۱۲). سیاست خارجی مورد نظر مشروطه خواهان کاستن از فشارهای روسیه و انگلیس و احترام به تمامیت ارضی کشور بود. بی‌طرفی و سیاست مبتنی بر برقراری تعادل بین دو قدرت استعماری؛ همچنین نزدیکی به یک قدرت غربی بود که تعادل را بین دولتین برقرار کند. آن قدرت مدتی آلمان و بعد آمریکا بود (ایوری، همبلی، و ملویل، ۱۳۷۱، ۱۶۲-۱۶۳). دولت کودتا تا جای ممکن سعی کرد با سیاست‌های دوستانه از منافع ملی حفاظت کند. با این سیاست‌های صلح‌جویانه بود که انگلیسی‌ها طی توافق با سران کودتا از ایران خارج شدند و روس‌ها هم با گرفتن عهد و پیمان، وام‌ها و امتیازات دوران تزاری را لغو کرده و از ایران خارج شدند. عضویت ایران در جامعه ملل یکی از کنش‌های مسالمت‌آمیز و نرم در روابط بین‌الملل در آن زمان بود (مکی، ۱۳۶۱، ج ۱، ۲۴۸-۲۴۹؛ آبراهامیان، ۱۳۸۹، ۱۲۶-۱۲۵). بنابراین ایرانیان در این دوره نه با زور نظامی، بلکه با رویکردی مسالمت‌آمیز و صلح‌جویانه در رابطه با دولت‌های استعمارگر غربی، استقلال خود را حفظ کردند. امری که شاید قوای نظامی قادر به انجام آن نبود. آن‌ها با هوشمندی و کاردانی از طریق مذاکره و صلح‌گرایی، کشور خود را از

مهلکه‌های هولناک نجات دادند (مونت اسکرین، ۱۳۵۰، ۱۲). بنابراین مهارت‌های دیپلماتیک ایرانیان بود که موجبات حفظ استقلال و تمامیت ارضی آن را فراهم آورد. آن‌ها با استفاده ماهرانه از جامعه ملل، توسل به افکار عمومی جهانیان، و تحریک دو قدرت استعماری علیه یکدیگر، خود را از سیاست‌های استقلال شکن آن‌ها نجات دادند (مونت اسکرین، ۱۳۵۰، ۱۳۶). زمانی که در مجلس دوم دولت ایران با فشارهای استعماری روسیه مبنی بر اخراج مستشاران مالی روبه‌رو شد، نمایندگانی بودند که تحت تأثیر جوّ احساسی زمان قرار نگرفته و خواهان اتخاذ راه‌حل صلح‌آمیز شدند. از نظر این نمایندگان، برخورد قهری با خواسته روسیه می‌توانست واکنش سیاسی خشنی را به همراه داشته باشد. متین‌السلطنه از نمایندگان مجلس و از معتقدان به کنش سیاسی مسالمت‌آمیز، اعتقاد داشت رد این تقاضا می‌تواند بسیار خطرناک باشد و کشور را با اشغال سرزمینی مواجه کند. او می‌گفت می‌توان با پذیرش برخی جنبه‌ها که استقلال‌شکن نبودند خود را از برخورد قهری نجات داده و با مذاکره بر سر برخی جنبه‌های دیگر، وجه مداخله‌گرایانه آن را کاهش داد. این رویکرد هم صلح‌جویانه بود و هم منطقی که می‌توانست معضل پیش‌آمده را حل کند (آذری، ۱۳۴۸، ۳۴-۳۲).

دولت ایران در جنگ جهانی اول اعلام بی‌طرفی کرد و موضع آن رعایت صلح و دوستی با دولت‌های بزرگ بود تا با دور از سیاست‌های نسنجیده، کشور را داخل یک بازی خطرناک نکند (ذوقی، ۱۳۶۸، ۱۳۹-۱۴۱). حتی چند سال پیش از شروع جنگ در مناقشه‌های ایران با دولت‌های انگلیس و روسیه، دولت ایران هیچ گاه از قوه قهریه استفاده نمی‌کرد و با مصالحه و مذاکره کار را پیش می‌برد که علت آن حفظ ثبات سیاسی و جلوگیری از نقض استقلال ایران بود (ذوقی، ۱۳۶۸، ۱۴۱) دیپلماسی انگلیس سیاست بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول را، یکی از علت‌های مهم حفظ استقلال ایران می‌داند (ذوقی، ۱۳۶۸، ۱۴۲-۱۴۱). قرارداد مودت بین ایران و روسیه نیز یکی از سیاسیت‌های تنش‌زدا و صلح‌جویانه بود. یکی از علل مهم انعقادت قرارداد مودت، تمایل به دوستی با حکومت جدید شوروی بود تا کشور را از مداخلات بی‌ثبات‌گرایانه حکوت جدید نجات دهد. دولت مردان ایرانی به حکومت جدید اعلام کردند در

صورت عدم مداخلاتشان در امور ایران، با آن‌ها روابط مسالمت‌آمیز خواهند داشت (ذوقی، ۱۳۶۸، ص ۳۸۰). این قرارداد، یکی از مؤثرترین معاهده‌های ایران شوروی بود که علاوه بر اتخاذ رویه مثبت حکومت شوروی نسبت به ایران، موجب تضعیف رویهٔ استعماری انگلیس نیز گردید. با این قرارداد، زمینه‌های الغای قرارداد استعماری ۱۹۱۹م.، و انحلال نیروهای پلیس جنوب نیز فراهم شد و همچنین باعث خروج قوای روسی و انگلیس از ایران گردید و تا حد زیادی به ثبات سیاسی ایران که در پی مداخلات روسیه و انگلیس مخدوش شده بود، کمک کرد (ذوقی، ۱۳۶۸، ۳۸۵-۳۸۰؛ مهدوی، ۱۳۸۰، ۱۲-۱۰). ایران به خاطر موقعیت ضعف خود در عرصه نظامی و اقتصادی، توان درگیری در مناقشات بین‌المللی چون جنگ جهانی را نداشت (نقیب‌زاده، ۱۳۸۳، ۱۶). به همین خاطر مسئولان وزارت خارجه با درک این شرایط، توانستند با اتکا به رویکردهای سیاسی صلح‌گرایانه، کشور را از سیلاب‌های خطرناک جهان غرب مثل جنگ جهانی اول به سلامت عبور دهند. آن‌ها با استفاده از مهارت و هنر خود در مذاکرات، حضور در مجامع بین‌المللی، استفاده از مطبوعات و افکار عمومی دنیا و ایجاد موازنه میان قدرت‌های بزرگ استعماری، دادن امتیازاتی که استقلال شکن نبودند، بستن معاهده‌ها و توافقات بین‌المللی و از همه مهم‌تر با اتخاذ سیاست بی‌طرفی در جنگ اول جهانی، کشور را از بحران‌های بزرگی نجات دادند (سلامی، ۱۳۹۲، ۵۹-۵۸) برخی ازدولت مردان و سیاستمداران واقع‌گرای ایرانی چون فرمانفرما، علا، احمد قوام، وثوق‌السلطنه، با توجه به واقعیت‌های روز سعی می‌کردند با روش‌های صلح‌جویانه موجودیت ایران را حفظ کنند. آن‌ها اغلب به سیاست یکی از کشورهای روسیه و انگلیس تمایل داشتند و سعی می‌کردند با دادن برخی امتیازاتی که به استقلال ایران آسیب نمی‌زد، بدون درگیری کشور را از خطر تهدیدات ارضی دولتین نجات دهند (سلامی، ۱۳۹۲، ۴۸-۴۷). خود احمد شاه مهم‌ترین علت عدم درگیری را در جنگ بین‌الملل اول را روابط صلح‌جویانه با تمامی طرف‌های درگیر می‌داند که به خاطر دوستی و دوری از دشمنی آن را اتخاذ کرده بود (سلامی، ۱۳۹۲، ۷۶-۷۵). آن‌ها توانستند با این کنش‌های دوستانه و نرم، خواسته‌های برحق خود را از اشغالگران طلب

کنند. تخلیه فوری ایران مهم‌ترین این خواسته‌ها بود. بدیهی است با ایـن ترفنـد سـاده و صلح محور، ایران از اشغال و مستعمرگی نجات یافت که شاید بـا رویکردهـای قهـری، عواقب بدی می‌توانست داشته باشد (سلامی، ۱۳۹۲، ۷۷).

نتیجه‌گیری

فرهنگ زیربنای آگاهانه و ناخودآگاهانهٔ کنش‌ها، واکنش‌ها و شخصیت انسان‌ها در تمام عرصه‌ها از جمله سیاسـت و روابـط بین‌الملـل اسـت. اگـر حاکمـان و تصـمیم گیـران کشوری به دنبال تنش زایی یا صـلح‌گرایی هسـتند هـر دو را بایـد در بنیان‌هـای فرهنـگ سیاسیِ آن‌ها جستجو کرد. بازیگران سیاست خارجی ایران در دوره‌ای حسـاس یعنـی از انقلاب مشروطه تا برآمدن پهلوی اول فرهنگ سیاسیِ صلح‌جویانه و صلح‌گرایی ایرانیان را در روابط با قدرت‌های بزرگ غربی و عمدتاً روسیه و انگلـیس بـه نمـایش گذاشـتند و توانستند کشور را از یک بحران سخت که تمامیـت ارضـی آن را تهدیـد می‌کـرد نجـات دهند. دولت‌های استعمارگر آن دوره یعنی روسیه و انگلیس به سبب مشی اسـتعماری و زیاده خواهی‌های خود در شمال و جنوب با ایران همسایه شده بودند و آن را بین فشـارها و مطامع استعماری خود قرار داده بودند و با دخالت در امور ایران امیال استقلال شکنانه داشتند. ایرانیان در روابط سیاسی خود با غرب، در دو حوزه فرهنگ صلح‌گرایی و روابط سیاسی مسالمت‌آمیز خود را نشان دادند، نخسـت در «حـوزه اندیشـه»، کـه منادیـان آن متفکران و نویسندگان بودند و دوم در «سیاسـت عملـی» کـه بـازیگران آن دولتمـردان و سیاستمداران بودند. اندیشمندان و دولتمردان این دوره به صورت نظری و عملی به یـک الگوی صلح‌جویانه و صلح‌گرایانه در مورد نحوه برقراری روابط سیاسـی بـا قـدرت‌های بزرگ دست یافتند و توانستند استقلال ایران و ثبات سیاسی آن را حفظ کنند. این الگو از طریق رعایت توازن بین قدرت‌های غربی و با اتخاذ سیاست‌های دوسـتانه و بـا رعایـت حسن همجواری نسبت به آن‌ها اجرایی شـد. دولتمـردان و سیاسـتمداران ایـن دوره، بـا استفاده از مهارت و هنر خود در مذاکرات و با مصالحه و چانه زنی و حضور به موقع در مجامع بین‌المللی برای دفـاع از حقـوق ایـران، اسـتفاده درسـت از مطبوعـات و افکـار

عمومی دنیا، ایجاد موازنه میان قدرت‌های بزرگ استعماری، دادن امتیازات کم اهمیت، بستن معاهده‌ها و توافقات بین‌المللی، و از همه مهم‌تر با اتخاذ سیاست صلح‌جویانهٔ بی‌طرفی در جنگ اول جهانی، کشور را از بحران‌های بین‌المللی نجات دادند. آن‌ها با آگاهی از عواقب خطرناک رفتارهای خصمانه و صلح ستیزانه و بر گرفتن سیاست‌های صلح‌آمیز و دوری از تنش توانستند با رویکردهای سیاسی صلح آمیز، استقلال ایران را حفظ، و مطامع و رقابت‌های استعماری ویرانگر روسیه و انگلیس را با دور اندیشی و عقلانیت سیاسی خنثی کنند و کشور را از بحران‌های خطرناک با هزینهٔ کمتر و دستاورد بیشتر عبور دهند. اگر با یک نگرش ایده آلی، شعارگرایانه، احساسی، تمامیت خواهانه و صلح ستیزانه که رویهٔ دیگر فرهنگ ایرانی است به اندیشه‌های متفکران و عملکرد دولتمردان در این دوره نگریسته شود، ممکن است انتقادهای بسیاری وارد باشد ولی واقعیت‌های تلخ سیاست عملی نسبتی با چنین نگرش‌های ایده آلی و هیجانی ندارد.

اما پرسش مهمی که پیش می‌آید اینکه چرا ایران امروز نمی‌تواند از فرهنگ صلح‌گرایی خود در روابط با قدرت‌های بزرگ بهره بگیرد. طی بیش از چهار دهه است که ایران در چالش مستمر با قدرت‌های جهانی است و هزینه‌های بسیاری بابت تصمیم‌ها و کنش‌های خود در سیاست خارجی پرداخت کرده است که کمترین آن عقب ماندگی، اقتصاد ویران با رشد اقتصادی پایین و گاهی صفر یا حتی منفی، میانگین تورم بیش از سی درصد طی چهل سال، مهاجرت نخبگان و فرهیختگان و مردمانی رنجور است که از صبح تا شب در پی لقمه نانی و سرپناهی دوان هستند. اگر هزینه‌های غیرمادی مثل کمرنگ شدن ارزش‌های دینی و اخلاقی، از بین رفتن سرمایه‌های اجتماعی، نا امیدی، افسردگی و مواردی از این قبیل را نیز در نظر بگیریم هزینه‌های تنش‌ها و تضادها در سیاست خارجی بی‌شمار خواهد بود.

به نظر نگارنده به دو دلیل ایران امروز نمی‌تواند از فرهنگ صلح‌گرایی ریشه دار خود در روابط با قدرت‌های بزرگ در وضعیت کنونی بهره بگیرد. نخست دگردیسی فرهنگ سیاسی ایران، که نقطه‌های آغازین آن از اواخر دوره قاجار شروع شد، در دوره پهلوی دوم ادامه یافت، در انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ به اوج خود رسید، و پس از

انقلاب تا کنون خود را در قالب مفاهیم اسلامی و به اسم اسلام بازتولید و تقویت کـرده است. این فرهنگ به شدت متأثر از تفکـرات چـپ مارکسیسـتی اسـت و کـاملاً صـبغهٔ ایدئولوژیک دارد.[1] مثلاً در این فرهنگ، بزرگ‌ترین آرمان سیاسیِ چـپ مارکسیسـت کـه «مبارزه با امپریالیسم جهانی به سرکردگی امریکا» بود به «مبارزه با اسـتکبار جهـانی بـه سرکردگی امریکا» تبدیل شد و کلمه استکبار که یک مفهـوم قرآنـی بـود در ایـران بـه آن صبغهٔ اسلامی داد. همچنین سایر باورها و رفتارها در فرهنـگ سیاسـی ایـران امـروز بـه شدت با فرهنگ چپ مارکسیتسی همخوانی و هماهنگی دارد و بـرخلاف بـن مایـه‌های فرهنگ سیاسی قرآنی، نبوی و علوی است.

دلیل دوم غیرتخصصی‌شدن و به عبارت دیگر عوام‌زده‌شدن سیاسـت خـارجی ایـران است. در دوره مورد مطالعه این مقاله، اغلب قریـب بـه اتفـاق جامعـه ایـران بی‌سـواد و کم‌سواد بودند و بسیاری از دولتمردان در حوزه سیاست خـارجی غیرمتخصـص بودنـد. دولتمردان اندکی بودند که نظام بین‌الملل و سیاست خارجی را می‌شـناختند و همین‌هـا در این حوزه تصمیم‌گیری و عمل می‌کردند. جامعه امروز ایران دارای صدها متخصـص علـوم سیاسـی، روابـط بین‌الملـل و سیاسـت خـارجی در حوزه‌هـای مختلـف اسـت و هیچکدام از این‌ها در حوزه سیاست خـارجی تصـمیم‌گیرنده و تعیین‌کننـده نیسـتند. در سیاست خارجی امروز ایران کسانی تصمیم می‌گیرند که تخصصی در این حوزه ندارند، و یک لشگر سایبری در فضای مجازی، رسانه‌ها و مجلس در مورد روابط خارجی جـار و جنجال راه می‌اندازند درحالی‌که تخصصی در سیاسـت خـارجی و روابـط بین‌الملـل ندارند، شاید اندکی از آن‌ها مدرکی داشته باشند که البته مدرک با تخصص فرق دارد.

۱. نگارنده در مقاله مستقلی با عنوان «کموسوسیالیسم و فرهنگِ صلح‌ستیزی در ایران معاصر» به طور مستقل بـه ایـن موضـوع پرداخته است. ر.ک: علی‌اکبر علیخانی، «کموسوسیالیسم و فرهنگِ صلح‌ستیزی در ایران معاصر»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۱۹، شماره ۱ (پیاپی ۷۳)، بهار ۱۴۰۵، صص ۴۶-۵. https://doi.org/10.22035/jicr.2026.3525.3750

منابع

آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹). تاریخ ایران مدرن (ترجمه محمدابراهیم فتاحی). تهران: انتشارات نی.

اتحادیه، منصوره (۱۳۶۱). پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت. تهران: انتشارات گستره.

اتحادیه، منصوره (۱۳۷۵). مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه. تهران: انتشارات تاریخ ایران.

آجدانی، لطف‌الله (۱۳۸۵). روشنفکران ایران در عصر مشروطیت. تهران: انتشارات اختران.

آدمیت، فریدون (۱۳۴۰). فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت. تهران: انتشارات سخن.

آدمیت، فریدون (۱۳۵۷). اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی. تهران: انتشارات پیام.

آدمیت، فریدون (۱۳۶۹). اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی. تهران: انتشارات طوس.

آدمیت، فریدون (بی‌تا). ایدئولوژی نهضت مشروطه (۲ جلد). تهران: انتشارات روشنگران.

آذری، سید علی (۱۳۴۸). قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز. تهران: انتشارات بنگاه مطبوعاتی صفیعلیشاه.

اسکرین، سر کلارمونت (۱۳۵۰). جنگ جهانی در ایران (ترجمه غلامحسین صالحیار). تهران: انتشارات اطلاعات.

آفاری، ژانت (۱۳۸۵). انقلاب مشروطه ایران (ترجمه رضا رضایی). تهران: انتشارات بیستون.

افشار، محمود (۱۳۵۸). سیاست ارویا در ایران (ترجمه سید ضیاءالدین دهشیری). تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.

آقاخان کرمانی، میرزا (۱۳۲۴). آئینه سکندری (تاریخ ایران((جلد ۱). بی‌جا: بی‌نا.

آقاخان کرمانی، میرزا (بی‌تا). صد خطابه (تصحیح محمدجعفر محجوب). تهران: شرکت کتاب.

امانت، عباس (۱۴۰۰). تاریخ ایران مدرن (ترجمه م. حافظ). بی‌جا: نشر فراگرد.

ایوانف، م. س. (۱۳۵۶). تاریخ نوین ایران (ترجمه هوشنگ تیزابی و حسن قائم‌پناه). تهران: بی‌نا.

ایوری، پیتر؛ همبلی، گاوین؛ و ملویل، چارلز (ویراستاران) (۱۳۷۱). سلسله پهلوی و نیروهای مذهبی (ترجمه عباس مخبر). تهران: انتشارات طرح نو.

بهنام، جمشید (۱۳۷۵). ایرانیان و اندیشه تجدد. تهران: انتشارات فرزان.

بهنود، مسعود (۱۳۷۷). از سید ضیاء تا بختیار. تهران: انتشارات بدرقه جاویدان.

پیرا، فاطمه (۱۳۷۹). روابط ایران با آلمان. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

حاتمی، مهتاب، و شهرابی عامری، محسن (۱۴۰۱). کاوشی در مفاهیم فرهنگ صلح و طراحی الگوی مفهومی. مجله جامعه، فرهنگ و رسانه، ۴۵، ۲۳۹–۲۵۵.

خواجه‌نوری، ابراهیم (بی‌تا). بازیگران عصر طلایی (سید حسن مدرس). تهران: انتشارات سازمان انتشارات جاویدان.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۸). نامه‌های سیاسی (به کوشش ایرج افشار). تهران: انتشارات روزبهان.

ذوقی، ایرج (۱۳۶۸). تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرت‌های بزرگ (۱۹۰–۱۹۲۵). تهران: انتشارات پاژنگ.

رائین، اسماعیل (۱۳۵۷). فراموشخانه و فراماسونری در ایران (۲ جلد). تهران: انتشارات امیرکبیر.

زرگری‌نژاد، غلامحسین (۱۳۸۷). رسایل مشروطیت. تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

سلامی، روح‌الله (۱۳۹۲). الگوی سیاست خارجی ایران از مشروطه تا برآمدن رضاشاه. فصلنامه تاریخ روابط خارجی، (۵۵)، ۲۳–۷۱.

صفائی، ابراهیم (بی‌تا). زمینه‌های اجتماعی کودتای ۱۲۹۹. بی‌جا: بی‌نا.

صفوی، رحیم‌زاده (۱۳۶۲). اسرار سقوط احمدشاه (به کوشش بهمن دهگان). تهران: انتشارات فردوسی.

طالبوف تبریزی، عبدالرحیم (۱۳۲۳). مسالک المحسنین. قاهره: بی‌نا.

طالبوف تبریزی، عبدالرحیم (۱۳۵۷). آزادی و سیاست (به کوشش ایرج افشار). تهران: انتشارات سحر.

طالبوف تبریزی، عبدالرحیم (۱۳۵۷). سیاست طالبی (به کوشش رحیم رئیس‌نیا و محمدعلی‌نیا و دیگران). تهران: انتشارات علم.

طالبوف تبریزی، عبدالرحیم (۲۵۳۶). کتاب احمد (جلد ۱). تهران: انتشارات شبگیر.

طالبوف تبریزی، عبدالرحیم (۲۵۳۶). کتاب احمد (جلد ۳: مسائل الحیات). تهران: انتشارات شبگیر.

طلوعی، محمود (۱۳۸۴). حدیث نیک و بد. تهران: انتشارات علم.

علیخانی، علی‌اکبر (۱۴۰۱). روش لایه‌ای در اندیشه‌پژوهی. تهران: نشر نگاه معاصر.

علیخانی، علی‌اکبر (۱۴۰۵). کموسوسیالیسم و فرهنگ صلح‌ستیزی در ایران معاصر. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۹(۱)، ۵–۴۶. https://doi.org/10.22035/jicr.2026.3525.3750

علی‌صوفی، علیرضا (۱۳۸۹). سیاست موازنه و نیروی سوم در تاریخ ایران. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

عیوضی، محمدرحیم (۱۳۷۷). سیر جریان روشنفکری در ایران و عملکرد آن در رویارویی با غرب. تهران: انتشارات مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.

فاتح، مصطفی (۱۳۳۵). پنجاه سال نفت ایران. تهران: انتشارات شرکت سهامی چهر.

قیصری، علی (۱۳۸۳). روشنفکران ایران در قرن بیستم (ترجمه محمد دهقانی). تهران: نشر هرمس.

کرونین، استفانی (۱۳۸۳). رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین (ترجمه مرتضی ثاقبی‌فر). تهران: انتشارات جامی.

کیانفر، مهدی (۱۳۲۸). سیاست آمریکا در ایران. تهران: انتشارات کتابخانه خیام.

الگار، حامد (۱۳۶۹). دین و دولت در ایران (ترجمه ابوالقاسم سری). تهران: انتشارات توس.

گرکه، اولریخ (۱۳۷۷). پیش به سوی شرق (ترجمه پرویز صدری). تهران: انتشارات سیامک.

گودرزی، غلامرضا (۱۳۸۶). تجدد ناتمام روشنفکران ایرانی. تهران: انتشارات اختران.

محبی، سراج‌الدین، حاتمی، مهتاب، و شهرابی عامری، محسن (۱۴۰۳). ارائه چارچوب ساخت و کاربست فرهنگ صلح در بین شهروندان جامعه ایران (نمونه موردی شهروندان استان البرز). مجله مدیریت فرهنگی، (۶۳)، ۱–۱۹.

مختاری، حبیب‌الله (۱۳۲۶). تاریخ بیداری ایران. تهران: بی‌نا.

مدرس، علی (۱۳۵۸). مدرس شهید نابغه ملی ایران. اصفهان: انتشارات بنیاد فرهنگی و انتشاراتی بدر.

مکی، حسین (۱۳۵۹). تاریخ بیست‌ساله ایران (جلد ۲). تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مکی، حسین (۱۳۶۱). تاریخ بیست‌ساله ایران (جلد ۱). تهران: نشر ناشر.

ملکم‌خان، میرزا (۱۳۸۱). رساله‌های سیاسی میرزا ملکم‌خان (گردآوری حجت‌الله اصیلی). تهران: انتشارات نی.

مهدوی، عبدالرضا هوشنگ (۱۳۸۰). سیاست خارجی ایران در دوره پهلوی. تهران: انتشارات پیکان.

میرسپاسی، علی (۱۳۸۴). تأملی در مدرنیته ایرانی (ترجمه جلال توکلیان). تهران: انتشارات طرح نو.

نقیب‌زاده، احمد (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی بی‌طرفی و روان‌شناسی انزواگرایی در تاریخ دیپلماسی ایران. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

نوائی، عبدالحسین (۲۵۳۵). دولت‌های ایران از آغاز مشروطیت تا اولتیماتوم. تهران: انتشارات بابک.

یسلسون، آبراهام (۱۳۶۸). روابط سیاسی ایران و آمریکا (ترجمه محمدباقر آرام). تهران: انتشارات امیرکبیر.

Alikhani, A., & Pourjafar, A. (2024). Pacifism of Iranians in political relations with the West. *Spektrum Iran, (2)*, 125–152.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Volume one, reason and the rationalization of society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.

Nye, J. S. (2005). Soft balancing and American power. *International Security*, 30(1), 123–130.

Zarif, M. J., & Mohammadzade, R. (2024). Religious peace-oriented thoughts in today's Iran. *Spektrum Iran*, 2, 83–104.